

Auxi Barrios

Alusema

FITUESE EÇMIMIT RAMÓN J. SENDER 2001

Shqipëroi: Erida Ajazi

Copyright: ©Auxí Barrios
Albanian electronic edition: 23 de abril de 2020
Albanian translation: Erida Ajazi

Tituli i librit në origjinal: Alhucema
Ediciones Universidad Complutense
Madrid, 2002
ISBN: 84-699-7365-7
DEPÓSITO LEGAL. M-10089-2002

Fotot: Salvador Paz García

Prindërve të mi, vëllezërve e motrave, mbesës sime,
të gjithë familjes sime të madhe,
për ëndjen me të cilën më dëgjuat,
kur ju tregova këtë histori.

Sorajës, dhe të gjithëve ju që, si edhe asaj,
nuk ju pëlqen të lexoni,
me shpresën se do të mbërrini në faqen njëzet,
e që aty, me një frymë, deri në fund.

Kanë kaluar dy vjet dhe një gjë e di mirë, që ti më mban mend sikur të ishte dje. Tashmë, nuk jam më ajo për të cilën ti thurje ëndrra. Sot nuk e di as vetë se kush jam, nesër nuk do të jem asgjë. Nesër...më pret muri i pushkatimit. Nuk do ta lëshoj veten. Jo! Nuk do ta lëshoj. Kur ata të ngrej në mjekrën dhe t'u mjegullohet shikimi nga tehu i çeliktë i bajonetave, përpara se të tërheqin këmbëzën, unë do t'u përvidhem. Do të rrokem me thonj pas tullave të murit, do të përpiqem të fluturoj; ndoshta arrij të plandosem midis kufomave përpara se ata të ma shkrepin mu në lule të ballit...ndoshta. Por, nëse nuk ndodh kështu, nëse më shkrihen krahët e nuk arrij të fluturoj, siç dhe më thoje ti shpeshherë, nëse më pret ndonjë botë ndryshe nga ajo çka unë imagjinoj, të jam mirënjohëse ty, pasi ti më ndihmove të besoj në dashuri.

Këto ishin radhët e fundit të letrës, që mbante në duar Silvia, e kapur lehtazi me majat e gishtërinjve, duke ngurruar ta shtrëngonte fort; një fletë verdhane dhe e flashkët, në të cilën ende pulsonte shumë jetë. Kur e gjeti, mendoi se mund të ishte një letër e bukur dashurie. Diçka dinte mbi marrësin e letrës, "I dashuri im Adrian", dhe ndonëse nuk e njihnte dërguesin e saj, ia rreku mendja se ishte një person shumë i afërt, mbase një dashuri e viteve të rinisë. E gudulisur nga ai hamendësim i ëmbël, e hapi letrën si dikush kur hap një kuti muzike dhe dëgjon muzikën. Ashtu bëri dhe ajo. E lexoi me zë të lartë dhe e recitoi kapluar nga afshi i ndjenjave, sikur të ishte një poemë. E ndiqte leximin me gishtin tregues duke formuar nga një "s" të tejzgjatur pas çdo fundrreshti; përkëdhelte çdo rresht me përnderim, sa herë vinte e vinte nga e djathta në të mëngjër, e përsëri në të djathtë; përkëdhelte anën tehmprehtë të fletës, ku disa fjalë rendnin ankthshëm, pa mundur të ravijëzoheshin, pa mundur as të shkruanin vizën ndarëse, qoftë sa për të justifikuar drejtshkrimin e ndarjes së fjalëve në fund të rreshtit. Kurr gjë dhe kurrë nuk e ndërpreu ecejaken e gishtit të saj mbi fletë, herë-herë të përshpejtuar, e herë-herë të ngadalësuar dhe të plogët.

Ajo ishte letra e fundit e një korrespondence të dendur shkruar që gjatë luftës, në një çast ndarjeje pa kthim. Letrën e parë fare e ndeshi krejt rastësisht kur ajo mori lajmin e vdekjes së xhaxhait të saj, Enrikut. Disa ditë më vonë mori një telefonatë nga vetë motra e të ndjerit. Silvia kishte shumë pak lidhje me xhaxhallarët e saj, për të mos thënë aspak, pasi ata ishin xhaxhallarët e prindërve të saj, por gjithsesi, gjatë fëmijërisë së saj ajo kishte veruar në fshatin e tyre Alusema,

një skaj i vogël në jug të Andalusisë. Në kujtesën e saj, fshati kundërmonte aromë livandoje të freskët; lehet e jaseminëve shkëlqenin, ndërsa rrugët e lyera me gëlqere kërkëllitnin nën rrezet e diellit. Ndërsa hallën e saj as nuk e mbante mend fare, nuk i vagëllente as fytyra, as aroma, e as zëri i saj. Ajo ishte thjesht një hije përngjitur siluetës së bardhë të fshatit në horizontin e kujtimeve të saj; ishte shëmbëlltyrë e heshtjes. Megjithatë, xhaxhain, Enrikun, e mbante mend mirë, gjithherë gazmor, të këndshëm, hokatar e mendjemprehtë. Kishte një jetë të tërë në karrocë me rrota, e gjithnjë me çehre shumë të zbehtë, gati-gati transparente; përreth veshëve kishte një aureolë thinjash, që sipas asaj që i thoshte ndonjëherë i jati ishin “krahë”, ishin “krahët e xhaxha Enrikut , që është një ëngjëll i motorizuar”. Për vëllain e tretë, Adrianin, nuk dinte as edhe një gjë. Nuk ishte për t’u çuditur pasi ai ishte i vetmi ndër të tre fëmijët që e kishte ndërtuar jetën e tij larg Alusemës.

Hallë Amalia e njoftoi se shumë shpejt do të merrte një pako. Bëhej fjalë për një libër me përralla që ia lexonte Enriku, kur Silvia ishte ende fëmijë. Këtë gjë ia kishte lënë porosi përpara se të ndërronte jetë bashkë me një shënim ku thuhej: “Lajmëroje të vijë një ditë dhe të marrë nga biblioteka cilëndo libra që dëshiron”. Silvia buzëqeshi teksa i vinin ndër mend orët e gjata që kishte kaluar në atë sallon të vjetër dhe rrekjet e para me letërsinë midis librave që koleksiononte i ungji.

Disa ditë më vonë, kur i mbërriti libri me përralla, ajo mbeti e habitur. E mbante mend se ishte me kapak të gjelbër, të vjetëruar, me shpinë të grisur, por, në vend të tij, gjeti një libër ngjyrë vere, që dukej si i ri, dhe i lidhur me shumë kujdes. Përkëdheli etiketën në shpinë të librit dhe e hapi duke i shfletuar fletët një e nga një, si dikush kur përzien letrat e bixhozit. Guliveri që vazhdonte ende të ishte i rrethuar nga gjigantë; ujku që kullufiste gjyshen dhe flautisti që akordonte flautin e tij. Të gjithë personazhet vazhdonin të ishin po ata, por në të njëjtën kohë i dukeshin ndryshe, më të vegjël, me më pak magji. Madje ndjeu dhe një aromë të thellë, një përzierje erërash të lules së livandos dhe të celulozës së kahershme. Një degëz livandoje petashuqe gjendej nën kapak. U çudit tek vështroi faqet e para të librit, ato të bardhat, disi të mbufatura. Në qoshet e letrës vëreheshin mbetje thatanike të gomës arabike, sikur kjo e fundit kërkonte të dëshmonte praninë e saj. Në atë çast u kujtua, sipas asaj që i kishte thënë Amalia, se Adriani kishte restauruar të gjithë librat e Enrikut. Njëra nga qoshet ishte përthyer lehtë dhe e drejtoi me thua. Kërciste sikur brenda të kishte mbështjellëse paketimi. Tek po e hapte, filloi t’i rrihte zemra dhe ritmi i rrahjes iu përshpejtua kur para syve iu shfaq një letër e hollë, ngjyrë kafe si në të kuqërremtë. Ishte një zarf me adresën e dërguesit në ballinë, shkruar me shkronja hollake, të rregullta dhe në stil disi të vjetër. Po i dridhej dora. I dukej sikur po cënonte intimitetin e dikujt tjetër. Zarf i hapur ndaj nuk iu desh që ta gërvishte. Aq nervoze ishte, sa që kuptoi se kishte harruar të lexonte emrin e marrësit, *Adrian Gonzales, rruga Barkijo, nr 20, Madrid*. Vula datonte që më 20 shtator 1938. Dërguesi nuk kuptohej qartë. Ishte thjesht një A e madhe shtypi dhe një emër rruge që nuk e kishte hasur ndonjëherë.

Nxori letrën e palosur më katërsh dhe nisi ta lexojë.

Alusema, 20 shtator 1938

I dashur Adrian:

Këtu gjërat vazhdojnë po njësoj. Shpresoj që andej nga ju çdo gjë të shkojë mirë. Lajmet që na mbërrijnë nuk janë fort shpresëdhënëse. Ky farë shtypi partiak kërkon të na hedhë hi syve. Fatmirësisht, ai punjonësi i hekurudhës vazhdon të ma sjellë shtypin tuaj dhe jam në dijeni të së vërtetës. Qenka më se e vërtetë se po vuani nga uria!

Këtë herë po të përcjell lajme më interesante. Në listën e bankës ke të dhënat për dy peshq të mëdhenj. Këtë nga anët tona ca e ca po përfitojnë nga rasti për të mbushur xhepat me pazaret e tyre, veçanërisht ata që merren me tregtinë e copave, pasi nuk reshtin së qepuri uniforma ushtarake. Të dhënat e M.D., siç do ta shohësh edhe vetë, janë goxha të majme. I mashtron njerëzit duke u thënë se është rritur kostoja e pambukut dhe e leshit të çorapeve. Por ndërkohë njerëzit thonë se ai akoma vazhdon të përdorë si lëndë të parë atë që ka blerë që para tre vjetësh. Të gjitha i fusin në xhep. Ja, do ta shohësh dhe vetë. Personi tjetër D.G. bën po të njëjtën gjë me biznesin e tij të dyqaneve ushqimore. Aq më mirë për ne!

Shpresoj t'ju takoj sa më parë. Ndonjëherë dhe dëshpërohem kur dëgjoj gjeneralët gati çdo natë tek thonë gjëra të paqena në radio, vetëm e vetëm për t'u dhënë shpresë zemërlëshuarve. Ndiem pak e vetmuar, por për momentin po ia dal mbanë. Në pritje të të rejave të fundit. Rroftë Republika! Rroftë Fronti Popullor!

Në fillim mbeti pa fjalë, nuk reagoi. Lexoi letrën për herë të dytë, për herë të tretë, dhe, para se ta mbaronte së lexuari, ngrii receptorin e telefonit dhe rezervoi një udhëtim për në Alusema. Gjithnjë kishte dashur të kthehej, të sillte ndërmend çaste të fëmijërisë së saj, të gjente rrënjët e saj, të përjetonte atë ndjenjë magjepsëse të leximeve në bibliotekë, por tashmë ajo çka më shumë e shtynte për të ndërmarrë atë udhëtim ishte pikërisht letra që gjeti. A do të kishte më letra nëpër librat e tjerë? A do të kishin më shumë të dhëna? Çfarë duhet të kishte ndodhur aty gjatë viteve të luftës?!

Alusema nuk ishte më ai fshati i dikurshëm që jetonte në kujtimet e saj. Iu duk ndryshe. Ishte më i vogël, po aq i bardhë, më i qetë e më pak ngazëllyes. Pas trokitjes së çokut të derës, doli në pragun e shtëpisë së hallë Amalisë, një grua e shëndoshë, e thyer në moshë, me sy plot jetë dhe thinja të lyera me bojë të zezë.

- Ju jeni zonjusha Silvia?
- Po, po. Po ju? Mos vallë ju jeni Amalia?

- Eja brenda, eja se po të pret. Zonjëë...!

Në çast, në oborrin e shtëpisë, u shfaq Amalia që iu afrua Silvias. Të dyja shkëmbyen vështrime në heshtje; nga njëra anë, Amalia e ngrëfësor, me flokë të thinjura, ngjyrë hiri dhe me sy të bardhë, ndërsa nga ana tjetër, Silvia, me trupin të struktur nga ndrojtja. Hallë Amalia, pasi e vështroi Silvian nga koka te këmbët dhe pa këmbyer asnjë fjalë, por veç një përshëndetje të thjeshtë e një puthje, iu drejtua zonjës topolake:

- Eja të shkojmë në sallon.

Të treja përshkuan shtëpinë në heshtje të plotë. Silvia pas tyre, si një kone e tërhequr për qaforeje, vështronte e sikletosur nga dritaret sikur kërkonte ndonjë shteg për t'ia mbathur. Shtëpia ishte tej mase e madhe, e organizuar në një mënyrë të tillë, që të gjitha dritaret e shtëpisë të binin në një oborr të brendshëm të rrethuar nga të katër anët, të bardhë, të mbushur me lule fieri, mendër, barbarozë dhe madje kishte dhe një palmë. Asaj iu duk se salloni ishte shumë larg. Amalia u ndal pranë një tavoline me mbulesë, nga ato me mangall poshtë, dhe e ftoi Silvian të zinte vend. Kërkoj ndjesë, pasi i duhej të largohej për një çast, e teksa ajo dilte nga salla e ngrënies, gruaja topolake u mbështet te kasa e derës. E vështronte me kënaqësi, me duart kryqas mbi barkun e stërmadh, që ngrihej e ulej nën ritmin e gulçimit të saj.

- Sa e bukur je, moj bijë! Je kryekëput si yt atë, madje ngjani aq shumë sa që më duket sikur e kam para syve, të ulur po në të njëjtin kolltuk, me duart tamam siç po i mban ti tani. Njësoj, po njësoj fare, moj aman. Ti nuk më mban mend fare mua?
- Më vjen keq, por më duket se jo.
- Ua ua! Madje dhe në të folur ngjan si yt atë, je krejt kopja e tij. Unë jam Matilda, e shoqja e Pakos, si të ta them, këtu në fshat kemi një jetë të tërë që njihemi si Pakollarët.

Të dyja qeshën duke u kuptuar me sy.

- Nuk e merr dot me mend se si ka qenë më parë kjo shtëpi. Kush e ka parë atëherë e kush e sheh tani mund ta kuptojë! Ka qenë derë e madhe kjo! Sa e sa njerëz ka pritur e ka përcjellur kjo shtëpi, gjithë ajkën e fshatit, që nga zëvendëskryetari i Komunës e gjer te prefekti! Të gjithë vinin për të pirë çaj me tët ungj, ngaqë Enrikua i gjorë ishte ulok, jo s'e kishte lindur i tillë, jo moj, jo. Thonë se u katandis në atë gjendje për shkak të poliomelitit, a ku e di unë, por puna është se, sa hap e mbyll sytë, ai mbeti përjetë i paralizuar në atë karrige...dhe të mendosh se në atë kohë ishte vetëm dymbëdhjetë vjeç. Ah i shkreti djalë! Sa gjynah o Zot! Mësonjësja e fshatit e shtynte që të lexonte dhe kësisoj ai u dha me mish e me shpirt pas leximit, gjë që e bëri të ndjehej shumë mirë me veten e vet, por i shërbeu edhe për të lidhur miqësira. Të gjithë e kishin përzemër tët ungj. Si fillim iu fut letërsisë thjesht për argëtim, por më pas ia pa hairin vërtetë pasi hapi një librari nga ato me libra të dorës së dytë, a si u thonë? Librari me libra të vjetër a librari e librit të vjetër, diçka e tillë, me një fjalë.

E që thua ti moj bijë, ai ia doli që të çajë përpara faqebardhë e të bëjë një jetë të rehatshme. Ishte si dita me natën me Adrianin. Nuk e di në e njeh. Unë e dua fort dhe më hëngërt mortja po të them ndonjë gjë të ligë për të, pasi ai me të vërtetë ka një zemër të bardhë, por ama që i vogël, kokën e kishte gdhë fare, kopuku. Nuk është se ishte djalë i keq, por gjithnjë ishte si i hutuar, me mendjen diku gjetkë, në hava. Në shkollë ishte ngelës tek të gjitha lëndët; ishte bërë lolo fare, tamam si gaztori i Korias¹, dhe të vjen të plasësh pasi nuk është se nuk ia priste kungulli por gjithnjë i bredhërinte mendja sa andej-këndej. “Ul kokën e mëso or bir”, i thoshte e ëma, por më kot e kishte korba. Atij nga një vesh i hynte e nga tjetri i dilte. Shpeshherë i ati bëhej xhind, dhe hiqte rripin e mesit e ia fshikullonte të ndenjurat, siç bënin një herë e një kohë, por i biri, i cili ishte tejet kryeneç, ngulte këmbë në të tijën. Ime më gjithnjë thoshte se ai do të bëhej ndonjë gaztor si ata të qëmotit, dhe në fakt, i ra pikës.

Matilda nuk e kyçte gojën asnjë çast, e meqë Amalia nuk po dukej të vinte, vazhdonte të rrëfente meselera. Prindërit e Adrianit filluan të merakoseshin për të qëkur ai mbushi tetë vjeç, pasi që atëherë u thoshte se donte të bëhej aktor. Gjithçka ndodhi atë ditë kur u kungua. Pasi festoi me shokët e shpunë që të shihte një film të lezetshëm, dhe tërë natën ai nuk mbylli sy. Thoshin se e kishin parë Adrianin tej mase të emocionuar dhe se me të dalë nga kinemaja kishte thyer një degë peme aty pranë si dhe kishte nisur të imitonte ecjen e Çarli Çaplinit. Në ato momente kjo gjë i bëri për të qeshur, dhe në mbrëmje, pasi hëngrën darkën dhe po ngroheshin pranë oxhakut, i kërkuan që të përsëriste prapë po ato gjeste. Të nesërmen, në të gdhirë, e ëma e gjeti të shtrirë në divanin e sallonit me borsalinë prej gazete në kokë, të dremitur pranë thëngjillave të hirtë të prushit. I dridheshin buzët dhe i përplaseshin si qepallat e syve dhe diç belbëzonte disa fjalë pa lidhje. E ëma e zgjoi se mendoi mos ishte dukë parë ndonjë ëndërr të keqe, por djaloshi nuk ishte mirë, dhe që prej asaj dite filloi t’u hapte telash pas telashi.

Disa muaj më vonë mbërriti në Alusema një kompani teatrale dhe vunë në skenë një komedi te një godinë mu pranë sheshit kryesor. Në aktin e dytë, protagonistja humbi ndjenjat teksa po këndonte një këngë me motive popullore, por muzikantët nuk e vunë re dhe vazhduan t’u binin veglave. Për çudi, dikush vazhdonte të këndonte pa humbur as tonalitetin e as dhe një fjalë të këngës. Njerëzit kërkonin me sy por në skenë nuk ndodhej asnjë aktore tjetër, veç asaj kryesores, që siç ishte e ulur përtokë po flladisej me një erashkë që të përmendej nga të fikëtit. Më në fund, pas disa sekondash çoroditjeje, arritën të shihnin këngëtarën. E këngëtarja s’ ishte kush tjetër veçse vajza e vetë aktore protagonist, e cila, ngaqë e kishte dëgjuar aq shpesh të ëmën nëpër prova, e kishte mësuar përmendësh këngën dhe e këndonte ulur, mu aty në shesh, ku po luante krejt e hutuar pas kukullës së saj. Vogëlushja ishte vetëm gjashtë vjeçe dhe quhej Tereza.

Kaq i mjaftoi djalkës që t’ua bënte kokën daulle prindërve se donte të bëhej aktor e të bridhte fshat më fshat. Të ëmës i kërcenin nervat por e mbante veten dhe vetëm i thoshte qetësisht: “Aman,

¹ “El bobo de Coria- Gaztori i Korias” është një pikturë e Diego Velaskes, piktor i famshëm spanjoll që përfaqëson stilin barok, e cila simbolizon trashësinë e budallallëkun, por që në disa raste simbolizon edhe të mençurin që vepron si budalla për të arritur gjërat e veta.

mor bir, lëri këto, t'u bëfsha kurban", pasi nuk donte që i shoqi të xhindosej më tepër. Por, zoti Andon nuk e kapërdinte dot faktin që të kishte një fëmijë kaq ndryshe nga të tjerët dhe kur i erdhi në majë të hundës u detyrua ta degëdiste në një shkollë me konvikt. Njerëzia thonë se kur e shpuri djalin atje i tha me zë të lartë se "Tani, mori fund komedia". E ëma qante me ngashërim e nuk gjente rehat, dhe të them të drejtën, i ati e bëri zemrën gur, se siç thotë populli, "qeni që leh nuk të ha", dhe fakti është se djali mbeti i mbyllur atje.

Silvia vërejti se Matilda filloi ta ulte disi zërin. Po afrohej Amalia.

- Mirë pra, bijë, unë po largohem, më duhet të mbaroj së lari ca rroba. Mirupafshim.

Amalia po vinte me një pamje serioze. Nuk dukej se ishte me nge, dhe me të shkëmbyer disa fjalë, Silvia i kërkoi që ta çonte direkt e te biblioteka. Biblioteka gjendej në fund të një korridorit të gjatë e gati-gati të zhytur në një errësirë të kobshme. Mbante erë të rëndë. Nën dritën e një çakmaku, të dyja filluan t'i binin kryq e tërthor bibliotekës, ashtu dalëngadalë e pëllëmbë për pëllëmbë.

- Do një cigare?

Silvia u habit nga kjo pyetje. Tashmë e kuptoi se Amalia, jo vetëm nga pamja, por edhe nga zakonet, nuk ngjasonte aspak me një gjyshe tipike, të ëmbël e të përunjur. Pasi e falënderoi, i mori cigaren. Teksa i afronte asaj paketën dhe tek ndizte cigaren e vet në heshtje, i hodhi një vështrim plakës. Nën tisin e errësirës, vezullimi i çakmakut dhe prushi i cigares pasqyronin profilin e saj të kuqërremtë e të nderuar si të një mbretëreshe të gdhendur në monedhë. Buzët i kishte të holla, hundën me kurriz si shqiponjë, qerpikët e shkurtër dhe vetullat vizë të drejta. Cigaren e thithte lehtë, pa e shkëputur asnjë çast nga buzët, teksa çapiste drejt grilave të ballkonit. Lëvizte me siguri, sikur të ishte dhoma e vet. Kur hapi më në fund dhe derën e ballkonit, në dhomë u derdh gjithë drita e diellit duke u dhënë shkëlqim mobiljeve.

Salloni shërbente edhe si bibliotekë edhe si zyrë njëkohësisht. Biblioteka ishte aq e madhe, sa zinte dy faqe muri nga cepi në cep dhe hapësira ishte e mirëshfrytëzuar deri në maksimum, aq sa te librat mezi dalloje emrat e autorëve. Të ngjeshur e të ngjitur me njëri-tjetrin, ata mbartnin historira dhe pluhur shumëvjeçar. Diku në një kënd aty ora e murit ftohtësisht tregonte fluturimin e kohës. Në murin e zaptuar nga drita, në anën e djathtë, një fotografi e varur ia tërhoqi vëmendjen. Ishte fotografia e një zotërije me një shikim të përhumbur, me mjekër të vogël e të pakrehur e me flokë krejt të rënë. Kishte të veshur një farë pardsyje tip gabardine, gati tre-katër numra më të madhe, një shall me viza mbi supet e rëna, ndërsa në gojë mbante një puro.

- Ky është im vëlla Adriani. Jeton në Madrid. U largua prej këtej kur ishte në moshë të re e më pas e zuri lufta dhe mbeti aty. Këtu vjen herëpashere, jo shpesh.

Silvia thithi për herë të fundit cigaren, ngeshëm fare, teksa këqyrte përsëri foton në mur. Përtej tymnajës gri shkëlqente shikimi i burrit. Mbeti e habitur, si e pushtuar nga ai imazh prej

vegimtari që i përcillte foto, sikur ato sy të ishin magnet për mendimet e saj, sikur ajo të kishte rënë prë e ndonjë prestigjatori; vuri re se iu morën mendtë nga akrobacirat që po i bënte truri me fillin e lëshuar të një mendimi të çuditshëm dhe tundi kokën si për të hequr mendjen gjetiu.

- Aty mbi tavolinë ke një tavllë – tha Amalia –, teksa po dilte nga dhoma. Zgjidh librat që të duhen dhe merri me vete. Do të flas vetë me Adrianin.

Shumë pak kohë iu desh për të gjetur se ku ishin librat që përmbanin letra të tjera; ishin rreth nja njëzet letra, dhe i vuri të gjitha kapticë që t'i fuste brenda në ndonjë kuti. Tek po kërkonte pak ngjithëse, për të ndrequr dëmtimet e vogla që kishin pësuar me kalimin e kohës, ajo hapi sirtarin e tavolinës, që ishte rrëmujë dhe i pisët, me gjithëfarësoj budallallëqesh brenda. Brenda në sirtar çfarë nuk gjeti! Krehër, brisk rroje, pastë dhëmbësh të tharë e pa kapak dhe vazhdoi të rrëmonte. Gjeti aty dhe fleta verdhacuke, kallamar, kalendar të viteve të ndryshme, një fletë të grisur me një numër telefoni, fatura, njoftime bankare në emër të Adrianit dhe disa stilolapsa të prishur a të ngrënë me dhëmbë. Në fund të kutisë i zuri syri diçka. Dukej si zarf. Duke e nxjerrë iu gris. Aq i vjetër ishte! Në çast fluturuan kuturushëm e ranë përtokë dhjetëra fotografi. Disa i kishin cepat e ngrënë, si petalet e një luleje të tharë; të tjerat i kishin anët të drejta dhe të bardha, lehtësisht të përthyer nga lart. Mblodhi imazhet e mbufatura dhe i studioi me ngadalë, duke këqyrur me vëmendje mes siluetave ngjyrë kafe në të kuqërremtë. Shumica prej tyre ishin foto të fëmijëve që kishin dalë në vende të ndryshme. Njohu kullën e famshme të Hiralidës, Katedralen e Seviljës, Sheshin Historik të Virgjëreshës, mbrojtëse e Seviljës, si dhe një rreth nga rrugët Triana. Për pak besoi se gjeti një farë ngjashmërie të njërit prej atyre fëmijëve me tiparet e Adrianit. Madje, iu duk sikur dalloi edhe fytyrën pa pikë shprehje të Amalisë mes një grumbulli vajzash belholla, që kishin dalë foto edhe me grupe të tjera njerëzish. Në të gjitha fotografitë dukej që gjallonte hareja e të rinjve, duke lodruar sa andej-këndej, përveçse në tre apo katër foto ku zvetënohej dëfrimi, pasi nuk kishte asnjë fëmijë. Shumica e fotografive ishin gri dhe praktikisht njësoj. Dallohej një mur i gjerë që mund të ishte qoftë i ndonjë fabrike apo qoftë pjesa brenda oborrit të ndonjë kazërme, me pesë dritare të larta thuajse të ngjitura me ulluqet lart dhe tutje, një ngastër toke e mbetur djerrë. Në fotografinë e fundit, imazhi i një biçiklete të shkallmuar, të hedhur përtokë, me goma të shkulura dhe me tela që valëvitëshin në ajër, e rrisnin ngjyrimin e kobshëm.

Po atë pasdite, kur Amalia kishte dalë jashtë, e pyeti Matildën për fotografitë.

- Ah moj bijë, atë sirtar të zyrës nuk e kam hapur asnjëherë; as më shkon mendja të prek gjë me dorë nga gjërat e zotërisë! Për më tepër, aty çfarë nuk ka, lloj-lloj gjërash, si në një barnatore. Pa m'i trego njëherë, m'i trego, pa dale t'i shoh...Ah po! Këta janë të gjithë shokët e tij të fëmijërisë. Pa shiko! Ja ku janë dhe binjakët! Binjakët ishin më të mëdhenjë, ishin shokët e Enrikut. Ja dhe Rafaili, ai që ia doli të bëhej oficer i të kuqve! Ndërsa ky ishte Manolito, shoku më i ngushtë i Adrianit, e ky tjetri është Çitoja, i cili vdiq në luftë, ditëzui.

I tregoi se muri i pushkatimit, i takonte të ishte muri i shkollës së fshatit. Gjatë luftës, shkolla ishte shndërruar në burg, pasi kazerma u katandis si mos më keq kur ra zjarr dhe kështu nuk kishte vend për gjithë të burgosurit. Aty u kryen dhe ekzekutimet që përgjakën historinë e bardhë të Alusemës.

Në të ngrysur shkoi mu te vendi. Ndërtesa kishte mbetur rrënojë, tullat ishin gri, dritaret ishin të zhveshura pa asnjë copë xhami; aty këtu dallohej vetëm ndonjë gjurmë kazme ngulur me dhunë te kornizat prej druri të dritareve. Kishte mbetur veçse një tabelë, ku shkruhej: “Shkolla Huan Ramon Himenez”.

Muri i pushkatimit i binte të ishte me drejtim nga lindja. Në sfond shquhej një pyll i dendur eukaliptësh që mbushte me paqe horizontin. Po binte muzgu. Nën dritën e diellit që po fashitej iu duk sikur tullat po rridhnin gjak. Disa njolla, tashmë të zeza, mbështillnin me zi atë qoshe të vdekjes.

Kur u kthye në Madrid nuk lajmëroi askënd se po kthehej. U mbyll në dhomë bashkë me librat, nxori të njëzet letrat dhe i lexoi të gjitha me një frymë. Nuk e kishte aspak problem të dehej me shifra e me gërma, teksa kërkonte anktshëm të dhëna që mund t’i zbardhnin historinë. Shumë prej tyre ishin dorëshkrime me kode që nuk i kuptonte si dhe dokumente zyrtare të vulosura. Pjesa tjetër përmbante të dhëna bankare. Letrat nuk ishin të dërguara nga i njëjti person dhe, disa prej tyre, ishin letra familjare ku përshkruheshin histori të jetës së përditshme të Alusemës përgjatë gjithë muajve që zgjati lufta. Zuri t’i lexojë përsëri, duke u rrekur që të dëgjonte njëkohësisht jehonën e zërit të Matildës, të sillte ndër mend historitë që i kishte rrëfyer nën dritën e vatrave të sobës në kuzhinë. Dhe kështu, pak nga pak, thuri një skenar të sajën në kokë, të mbushur plot me emra të përveçëm, emra miqsh e të njohurish.

- Në fshat të gjithë mendonin se Adriani ishte i lojtur nga trutë e kokës, por unë e dija që ai nuk ishte i tillë. Për mendimin tim, djaloshi kishte shpirt aventurieri dhe kishte lindur për të fluturuar por ç’do që donin t’i prisnin krahët. Madje edhe e ëma e kuptonte se ai ishte një djalë i veçantë, dhe ndonjëherë ma thoshte edhe mua këtë gjë. Ajo e vuante faktin që e kishin degdisur në atë shkollë me konvikt dhe që të birit i duhej të rrinte në dhomë me njëzet djem të tjerë, që bënë dush me ujë të ftohtë dhe dilnin për shëtitje gjithmonë në rresht, dy e nga dy. E ëma ishte penduar që e kishin dërguar atje, por sa para bën tani?! Pasi kaloi shumë vite në atë konvikt, kur mbushi tetëmbëdhjetë vjeç, meqë i pati ardhur shpirti në majë të hundës, vendosi t’ia mbathte prej andej; dhe nuk vajti në një vend dosido, jo. Iku si klandestin në Amerikën Latine. Po, po! Direkt e në Meksikë. Çfarë çmendurie! Nuk u mor vesh gjë deri ditën që mbërriti aty dhe vetëm pasi ai e tradhëtoi vetë veten, kur pyeti për një të afërm, që ishte dikush me pozitë, një nga ato persona që kishte bërë prokopi aty. E kështu pra, teksa ai farë Domingesi po e merrte në intervistë, mori vesh mënyrën sesi djali kishte mbërritur në Meksikë, dhe e ktheu mbrapsht direkt e në Spanjë, si pako postale. Në fshat nuk guxoi të kthehej dhe nuk vuri këmbë në Alusema për një kohë të gjatë nga frika e të atit. U vendos në Madrid dhe fill paskëtaj shpërtheu Lufta Civile. Në fillim, meqë

nuk kishte asnjë kokërr leku, jetonte me gjërat që i falnin njerëzit. Hante bukë në një mensë për të vobektët dhe madje njëherë, teksa po mbante radhën në rrugë për të ngrënë darkë, rastisi ta shihte një bashkëfshatar i veti nga Alusema. Arrin dot ta besosh që Adriani iu lut atij që të heshte në mënyrë që ata të shtëpisë të mos ta merrnin vesh?! Si vajti kjo punë kështu! Ai e dinte mirë se ç'donte, e nuk i bëhej vonë për të tjerat. Atij as nuk ia ndjente fare për mbiemrin e tij. Me një fjalë, me të mbërritur lajmi në vesh të prindërve, e merr dot me mend se ç' nam i zi u bë! Të them të drejtën, nuk e di mirë se ç'ndodhi, pasi zonja Amalia asnjëherë nuk ma zuri më me gojë. Madje, kur kam dashur të marr vesh ndonjë gjë, ajo ka heshtur, se është nga ato zonja që e mbajnë gojën kyçur, pus. Unë e di se e ëma e djalit, që atëherë, filloi ta akuzonte të shoqin se ishte ai fajtori i gjithçkaje, pasi kurrë nuk kishte arritur ta kuptonte e ta pranonte të birin. Dhe e vërteta është se në atë familje gjërat asnjëherë nuk u kthyen më si më parë.

Adriani arriti e gjeti punë në teatrín “Maria Gerrero”, dy muaj pasi mbërriti në Madrid. Pronari i teatrit i ofroi një vend pune si asistent skenografie dhe si asistent të kostumografisë. Ai e pranoi, ndonëse nuk ia kishte shumë ënda të merrej me siparin, vetëm me shpresën se ndoshta një ditë do ta lejonin që të luante ndonjë rol dytësor.

Dita e parë e punës ishte shumë e ngjeshur, por pavarësisht kësaj, ai arriti t'u hidhte një sy aktorëve që po bënin prova. Hipte sipër kuintave, ndiqte urdhërat e teknikut dhe, në të njëjtën kohë, ishte shumë i vëmendshëm ndaj udhëzimeve që jepte regjisori, aq sa i mbeti në mend refreni që ai përsëriste “me të gjithë trupin, duhet ta thuash me të gjithë trupin; harroje se ç'ke veshur. Harroje skenën. Për dekor ke trupin”. Aty lart ku ndodhej i mbërrinin të ngatërruara urdhërat e regjisorit me recitimet. Shkallët e publikut dukeshin si gurmaze tejmasë të shqyera, të zeza e të zbrazta, të gatshme të përpinin zërat e aktorëve.

Aty nga paraditja e urdhëruan që t'i jepte një dorë përgjegjësit të kostumografisë dhe kështu djaloshi filloi të shpërndante kostumet nëpër dhomat e aktorëve. Tek hapi dhomën e fundit, gjeti aty një vajzë rreth të gjashtëmbëdhjetave, zeshkane, me flokët kaçurrela dhe sy të mëdhenj e të gjelbër. Ajo ishte ulur përballë tavolinës së makijazhit e po lyente buzët. Në pasqyrën që gjendej pas saj, Adriani pa veten e tij, trupin e tij të plogët, flokët ngjyrë gruri e të ngrirë, duart e tij të mëdha, që mezi po mbanin fustanin. Pavarësisht largësisë mundi të shquajë imazhin e buzës së tij të poshtme teksa i dridhej; ai ‘tik’ i bekuar që e tradhëtonte që i vogël. U pengua e donte të kërkonte ndjesë a të thoshte “Me leje...?!”, por nuk ishte në gjendje të fliste e të mendonte njëkohësisht. E vendoi fustanin në vendin e parë që gjeti, në një karrige që mezi mbahej në këmbë, dhe doli duke u ngatërruar mes kabullove e telave kur ndërkaq fustani po rrëshqiste e po binte përtokë. I përvëltonin veshët, të gjorit.

Atë paradite nuk e pa më vajzën deri në çastin kur ajo u ngjit në skenë. Ndonëse bëhej i kuq flakë në fytyrë, sa herë që sillte ndër mend se sa qesharak ishte treguar, ai nuk ia shqiste sytë vajzës. Asaj as që i dridhej qerpiku në skenë dhe kishte një zë të ëmbël. I lëvizte duart sikur të

ishite duke kërcyer, ato duar të holla me thonj të bardhë e të kuruar, ndërsa fustani i rrinte sikur t'ia kishin bërë me porosi. U përpoq të gjente një justifikim për të folur me të, por nuk i vinte asgjë ndërmend. I humbi nga sytë kur mbaroi rolin dhe nuk e pa më derisa erdhi ora e drekës.

Mensa nuk ishte shumë e madhe, por e mjaftueshme për të nxënë një tavolinë prej druri me stola nga të dyja anët dhe një mbulesë të vogël me kuadrate. Ai zuri vend përballë vajzës dhe e përshëndeti me druajtje, vetëm me një të tundur koke. Ajo bëri sikur nuk e kuptoi. Sapo e pa, e ktheu kokën nga një djalë tjetër dhe filloi të bisedojë me të. Në atë çast, një grua e madhe në moshë u ul pranë Adrianit dhe të dy ia nisën bisedës. Patatet e ziera ishin shumë të shijshme dhe zonja nuk reshtte së thëni se sa të mira ishin. Filluan të flisnin për receta, gjellë, lloje të ndryshme supërash dhe Adriani i tregoi për gatimet tradicionale të fshatit të tij. Kur i tha se ishte nga Alusema, ajo ia dha një britme dhe filloi të qeshë, duke ngritur zërin dhe përsëritur vazhdimisht emrin e fshatit. Vajza nuk ua ndante sytë. Adrianit iu bë fytyra prush dhe buza filloi t'i bënte përsëri numra. Atëherë, gruaja zuri të tregojë për një episod që i kishte ndodhur gjatë një shfaqje teatrale po në atë fshat, vite më parë.

Nuk do ta harroj kurrë. Isha në rol e sipër, dhe krejt papritur më kaploi zalia. Humba ndjenjat dhe kur u ndërmenda pashë se ime bijë po këndonte. Ishte ime bijë ajo që na nxori nga situata dhe na shpëtoi shfaqjen! Talentin e ka të lindur. Tashmë është vetëm gjashtëmbëdhjetë vjeçe, dhe siç e sheh, është një aktore e vërtetë. Ma merr mendja se e njeh Terezën?!

Adrianit i ngeci mishi në fyt. Tëmthat dhe duart i ishin mbuluar me djersë. Vajza i ngriti sytë e saj të gjelbër nga pjata me mospërfillje. Adriani përpiu verën që i kishte mbetur në gotë dhe i fërkoj pëllëmbët e duarve nëpër tuta.

Atë natë nuk mbylli sy. Kishte rënë në dashuri me Terezën, “me atë vajzën e vogël, të rënë nga qielli”, që kur i kishte rënë rruga të kalonte për nga Alusema, kishte magjepsur tërë fshatin me zërin e saj melodioz.

- Adriani më ka treguar vetë se si në fillim Tereza nuk ia hidhte sytë. I ziu! E shikonte se si bënte ojna e naze me të gjithë djemtë e kompanisë teatrale dhe vdiste nga xhelozia. Me njërin nga aktorët në veçanti hahesh shumë keq. Ishte i ri, i pashëm, me një buzëqeshje nga ato që të bën për vete, e për më tepër, sillej me shumë skofi. Por, ç'ishte më e keqja?! Ai në skenë luante rolin e të dashurit të Terezës. Domethënë, me pak fjalë, ishte një rival gati - gati i pamundur për t'u mposhtur. Ta pret mendja ty se Adriani ishte nga ata që hiqte dorë e linte rrugë të lirë?!

Përbrenda ziente i tëri nga tërbimi kur shihte që ai i afrohej asaj dhe, në mënyrë të mëvetishme, pa ia kërkuar njeri, gjatë provave memorizonte çdo lëvizje të aktorit, çdo fjalë të tijën, çdo gjest. Gjithçka e dinte në majë të gishtave! Në mbrëmje, para se të shtrihej, dilte përpara pasqyrës e bënte prova herë pas here. Kur ndalej në fragmentin “mos më lini zonjë, se unë për ju

jap jetën”, shihte Terezën në krahët e tij dhe pasi bënte prova për orë të tëra, binte në shtrat i rraskapitur.

Erdhi dhe dita e premierës së shfaqjes “Çeliku i Madridit”. Adriani vuri një bast dhe meqë e humbi, qe i detyruar që atë natë të vishte një nga kostumet e shfaqjes, e të vazhdonte punën e përditshme si teknik skene që ishte. Gjysëm ore para se të fillonte shfaqja, shokët u gajasën me të tek e panë të veshur në stil kalorsiak, që po hypte lart mbi skenë.

Nja dy a tre nga shokët i ranë lehtazi në shpatulla dhe e ngacmonin duke i thënë “Ah mor qerrata, mezi po prisje që të visheshe si aktor, hë”?! Adriani veç qeshte me qesëndi. Nxehtësia që e kishte kapluar nuk ia fshihte shkëlqimin e syve. Pak minuta më vonë shpërtheu një zënkë midis aktorëve. Ndhimës regjisori kishte gjetur tapë fare, në dhomën e zhveshjes, aktorin që luante rolin e Lizardit.

Regjisorit iu bënë nervat kaçurrel dhe bëri namin duke ulëritur, kur në këtë moment Adriani i pret rrugën dhe i thotë se e dinte gjithë veprën përmendësh dhe mjaftonte që ai ta linte se e merrte përsipër vetë atë rol.

Një heshtje e akullt sundoi, por ishte vetë Adriani që e theu atë, duke i recituar me pasion të dashurës vargjet e tij të parapëlqyera. Regjisori e vështroi i habitur dhe bënë ca prova në ato pak minuta që kishin mbetur dhe del direkt e në skenë. Kjo qe e tërë historia se si interpretimi i rolit të Lizardit bëri që, sa hap e mbyll sytë, Adriani të mos ishte më një punëtor i thjeshtë skene dhe Tereza të na binte në dashuri me të.

- E tillë na ishte zonjusha! Që në djep ishte ushqyer me ndjenjën e aktrimit dhe nuk dashurohej me burrat, por me personazhet që ata interpretonin. Dhe, nëse e humbte fiqirin pas tyre në skenë, e humbte edhe jashtë saj. Nuk ishte me këmbë në tokë. E kështu ndodhi që Adrianit i ndriti fati, por gëzimi zgjati vetëm një muaj, pasi më tetëmbëdhjetë korrik u deklarua fillimi i Luftës Civile.

Lufta ndryshoi jetën e të gjithëve, jetën e të dyja palëve në konflikt. Në Alusema lufta shpërtheu dhunshëm pasi fshati gjendej shumë pranë bregut të detit, por megjithatë mbaroi shpejt, pasi trupat rebele, në pak ditë, arritën të merrnin fshatin nën kontroll. Njëra nga letrat që gjeti Silvia ishte e tejmbushur me detaje.

Alusema sot ngjan ndryshe por në të njëjtën kohë vazhdon të jetë po ajo, pasi nuk ka pasur shumë dëme dhe shtëpitë vazhdojnë të mbahen në këmbë, gjë që nuk është pak, por prapëseprapë ajo çka ndodhi ishte vërtetë e llahtarshme. Vetëm në tri ditë vdiqën pesë vetë dhe duket sikur kanë kaluar tre vjet. Ç’kasaphanë! Ishalla merr fund sa më shpejt. Në fshat nuk ka më këmbë burri pasi të gjithë kanë shkuar në luftë dhe Enriku i gjerë, i dënuar në karrigen me rrota, e ndien veten krejt të padobishëm. Përreth çdo gjë duket e trishtë dhe e pazakontë.

Kemi filluar të qepim. Mblidhemi të gjitha te shtëpia e Anxhelinës dhe qepim uniformat e ushtarëve. Tani për tani, këto janë çastet e vetme gjatë ditës që ia kalojmë mirë. Çdo njëra nga ne

tregon se çfarë ka marrë vesh ndonjë gjë të re, ndërsa ato që kanë të dashur ulen e u shkruajnë letra. Unë i kam shkruar disa herë Pepes por ende nuk kam marrë ndonjë përgjigje. Dhe, të them të vërtetën, jam pak e shqetësuar. Nuk e di nëse Pepen e kanë lëvizur që aty, apo ndoshta m'i kanë kapur letrat e ai nuk i ka marrë, por kur bie nata nuk arrij të vë gjumë në sy pasi më vete mendja për keq e se mos i ka ndodhur ndonjë gjë!...Mamaja është mirë me shëndet. Bëj shumë kujdes.

E kështu pra, ishte dora vetë, Amalia! Asnjëherë më parë nuk kisha menduar se një person aq i mbyllur e i ftohtë në dukje, të kishte të tilla ndjenja! Si është e mundur që të kishte ndryshuar aq shumë? Në atë letër tregonte se si hynë frankistët në Alusema dhe ndalej, veçanërisht, në historinë e dy vëllezërve binjakë, që e kishin zakon të dilnin për gjah aty pranë fshatit. Çdo ditë, kur binte dielli, shkonin për të pirë ndonjë gotë me Enrikun. Dhe aty, në nxehtësinë e mangallit dhe të pijes, fillonin të diskutonin për politikë me të thirrura e të bërtitura, debatonin me duar e me këmbë e i binin tavolinës me grushta. Edhe pse që të dy po të njëjtën gjë thonin, veçse me fjalë të ndryshme, kurrë nuk e gjenin gjuhën e përbashkët.

Nuk e di në e ke marrë vesh, por në zgjedhjet e fundit, që u mbajtën në Alusema e djathta arriti të merrte vetëm gjashtë vota, e andaj, kur plasi lufta, Garda Civile dorëzoi armët. Luisin dhe Andonin i futën në burg; besoj se ka qenë hera e parë në jetën e tyre që kanë ndenjur bashkë kaq gjatë pa u zënë. I mbajtën të mbyllur në kazermë, të lidhur këmbë e duar, gjatë gjithë ditës, dhe, tek po bëheshin gati t'i vrisnin, milicët panë që po afrohej një kolonë e trupave frankiste. Atëherë i vunë zjarrin Bashkisë dhe kazermës bashkë me ata të dy brenda. Të dy e kuptuan se do të vdisnin të mbytur nga tymi, dhe, teksa po i luteshin Zotit për herë të fundit “Ati ynë që je në qiell”, ia behu aty një bashkëfshatar i tyre.

Nuk mundën të bënin ndonjë gjë të madhe pasi flakët kishin dalë jashtë kontrollit. Ai burri u hapi derën, u hoqi prangat nga duart dhe teksa po bëhesh gati t'ua hiqte dhe nga këmbët pa se një tra prush i kuq, u shkëput nga tavani e po u binte mbi kokë. Patën fat pasi trari u lëkund një copë herë para se të binte përdhe. Ato pak sekonda mjaftuan që të largoheshin me vrap drejt portës, ashtu të lidhur prej këmbësh me njëri-tjetrin. Kur dolën në fushë u përpoqën të vraponin, por nuk po mundnin dot. E në atë moment u erdhi një e shtënë, e më pas, një tjetër, e kështu me radhë disa të tjera. Milicët, në vrap e sipër, i kishin pikasur. Falë instiktit të mbijetesës, arritën që t'ia mbathnin me të katra, dhe kësaj shpëtuan kokat. Po t'i shihje ata tek zbrisnin malin duke përplasur kokat me njëri-tjetrin, duhet të ketë qenë vërtet një skenë për të qeshur. Nuk besoj se atyre u është dukur kaq për të qeshur në ato çaste, por tani që e hodhën pas krahëve rrezikun, nuk kanë lënë njeri pa ua treguar historinë.

Që nga e shtëna e fundit që ishte dëgjuar, kishte kaluar plot një orë. Të dy vazhdonin të endeshin nëpër fusha dhe ndjeheshin të rraskapitur nga tensioni dhe nga orvatjet për t'u çapitur në të njëjtën kohë e me të njëjtin hap, ngjitur me njëri tjetrin. U përpoqën t'i shqyenin prangat, por më kot. Nuk mblidhnin dot veten si nga emocioni, që ia kishin dalë mbanë e kishin shpëtuar, ashtu edhe nga frika, pasi nuk e dinin çfarë do të ndodhte më pas. U strukën pas një trangu me kokën mbështetur tek supi i njëri-tjetrit dhe u përpoqën të pushonin.

Ndërkohë, kolona e trupave frankiste kishte mbërritur në Alusema. Bashkia dhe kazerma ishin përpirë nga flakët. Nga kanatat e hapura të dritareve dalloheshin disa koka që zgjateshin me druajtje. Një ushtarak kërkoi duke ulëritur disa batanije dhe nja dy shtëpi hapën dyert. Njerëzve iu desh pak kohë për të kuptuar gjendjen. Disa gra të moshuara ia kishin shpërthyer në lot pa marrë guxim të kalonin pragun e portës. Dy nuse të reja dhe disa fëmijë u afruan të tronditur, me batanije, kova e lopata. Disa ushtarë filluan të mbytnin flakët me dhé, ndërsa një tjetër, i cili kishte arritur të futej deri brenda në kazermë, doli pas pak i përcelluar dhe i asfiksuar nga tymi:

- Është e pamundur të futesh që këtej! Le të vijë njëri nga ju me mua, që të hipë nga dritarja!

Kur arriti të hynte nga dritarja e katit të parë, flakët ishin shuar tashmë. Në kazermë nuk kishte mbetur këmbë njeriu. Drepër, sopata, pushkë, nagaçe, sfulq, shkopinj, çengela, kanxha, të gjitha armatimet e fshatit që kishin mundur të mblidhnin republikanët, ishin hedhur kapicë në njërin nga dhomat, por sa për ata, as nam e as nishan.

Një orë më vonë gjakrat u qetësuan. Të gjithë donin të pinin ndonjë gjë por nuk gjetën as birrë, as kafe e as pije freskuese. Një grua u sollti qumësht të ngrohtë dhe bukë, që e hëngrën me një frymë. Më vonë baritën nëpër rrugicat e fshatit. Mu në mes të një rruge kishte mbetur një barrikadë prej thasësh jonxhe. Tjegullat e rëna e të bëra shkrumb e hi në shesh dëshmonin për ecejaket e të kuqve mbi çatitë e shtëpive përpara se të sulmonin kazermën. Kishën e kishin shndërruar në një magazinë të madhe: aty ruanin gjithçka kishin arritur të plaçkitnin nga një fermë: që nga thasët me miell e oriz dhe deri tek mish pastërma. Në një qoshe gjendej e shtrirë përtokë një “dhome rrëfimi”. Brenda kishte një dyshek e disa batanije. Si duket e kishin përdorur si djep kundra lagështirës. Pranë tij gjendej një sënduk antik me sirtaret e hapur e plot me letra. Pjesa tjetër e mobiljeve të fermës ishte rrasur pranë një altari anësor. Mbi mur varej e shkalafitur tabloja e Shën Mëhillit, ku ai lufton dhe vë poshtë djallin.

Ata që krihnin zonën ktheheshin të pluhurosuar nga koka te këmbët. Ç’ka kishin arritur të pikasin ishin disa drerë që hidheshin e lodronin, si dhe, në degët e një pishe, kishin gjetur një xhakëtë të varur, por për “të kuqtë”, as që bëhej fjalë! Asnjë për be. Papritur, që prej së largu, kishin arritur të shquanin dhe dy burra, të cilët ua bënë me shenjë duke tundur duart lart. Ishin të lidhur nga këmbët e me shumë mundim e dhimbje tërhiqeshin zvarrë.

- Këtu në fshat mezi e kapërdinë gjendjen e krijuar nga lufta, por me ç’ më tregoi vetë Adriani muajt e parë në Madrid ia kishin kaluar për bukuri. Në fillim fare, siç mund të merret me mend, ishte shumë rrëmujë, por me të filluar ritransmetimi i lajmeve në radio, gjërat shkuan për mrekulli dhe dukej sikur lufta ishte e fituar; si të thuash, që do të ishte pak a shumë si lojë.

Ditët e para shastisja dhe keqinformimi kishin prishur disi rrjedhën normale të aktivitetëve, por një javë më vonë, mjetet e komunikimit arritën të ndiznin zemrën e milicëve deri në atë pikë sa që filloi të mbizotëronte morali i lartë i fitores. Megjithatë, u desh kohë para se të fillonin të

vinin në skenë ndonjë shfaqje dhe për këtë arsye teatri mbeti i mbyllur me muaj të tërë. Dukej e paimagjinueshme të aktroje në kushte të atilla dhe aktorëve nuk u pëlqente të rrinin duarkryq, pa bërë gjë prej gjëje. Një i njohuri i Adrianit kishte një lokal në rrugën “Gran Via” dhe ata filluan të shkonin shpesh atje. Tereza përgatiste pijet në banak, ndërsa ai shërbente si kamarier e, pasi binte nata, interpretonin e këndonin.

Shumë shpejt kuptuan se ai lokal, më shumë sesa një vend argëtimi, ishte një qëndër për të vjelur informacion ngaqë zyrtarët që mblidheshin aty diskutonin me zë të lartë dhe çdo ditë mësonin ndonjë gjë interesante. Flisnin me gjakra të ndezur, rrëkëllenin pije e kënaqeshin me historirat që tregonin ata që ishin arratisur nga zonat e kontrolluara nga frankistët. Njëri prej tyre tregoi se si ia kishte dalë mbanë të arratisëj me këmbë zbathur pasi kishte ecur katër ditë e katër netë rresht. Falë historisë së tij, Adriani për herë të parë mori vesh lajme nga Alusema.

- Adriani më pat thënë se kur ai burri u fut në lokal, menjëherë përreth tij u mbledhën një grup njerëzish kuriozë. I vunë një gotë përpara, i dhanë një cigare ruse, dhe e nxitën që të rrëfente peripecitë që kishte kaluar. Burri ishte bujk. Siç rrëfente dhe ai vetë, kur milicët e kishin parë të hynte në Madrid, të mbuluar në djersë, me mjekër e flokë të gjata, pa asnjë dyshkë dhe të dobët për ibret dhe meqë nuk e dinin në ishte fashist apo jo, e morën në pyetje nën kërcënimin e armëve. Kur burri ua vërtetoi se kush ishte dhe ata u siguruan se po u thoshte të vërtetën i dhanë një përqaftim. Duket se u penduan shpejt pasi, fill pas kësaj, e shpunë te lugu i çezmës, e fërkuan mirë, i hoqën një brisk, dhe pasi e veshën me rroba të reja u sollën me të si me një hero të vërtetë.
- Unë ia pata mbathur nga fshati im dhe vetëm pasi kisha ecur në këmbë për tri ditë e tri netë rresht, dallova prej së largu tabelën ku shkruhej “Madrid”.

Ndieva një sëmbim në zemër. Kasapi i Alusemës ishte personi që na kishte në komandë. Është një tip i ftohtë që di t’i bjerë mirë lapsit. Na ndau detyrat si s’ka më mirë. Pa gdhirë mirë akoma, ca nga ne shkuan shtëpi më shtëpi për të kapur fashistët. Veç t’i shihje si u bënë kur i nxorëm nga krevati! Çdo gjë shkoi për së mbari. Ndërkaq andej nga kazerma, kasapi po sulmonte në befasi; me një të goditur i çoi në botën tjetër pesë prej tyre. Deri këtu puna shkoi shumë mirë. U kishim prerë ndërkaq dhe lidhjet telefonike dhe që në gjashtë të mëngjesit shpërtheu dhe dinamiti. Tre vetë që kishin mbetur i vrau me nga një të shtënë; Ua hoqi nga duart pushkët tip mauzer përpara se t’i vriste. Gjatë gjithë jetës së tij ai vetë nuk kishte shkrehur kurrë pushkë dhe bile njëri nga ata të tre ishte ai që e kishte mësuar se si ta përdorte. Pikërisht atij i shtiu të parit.

Kur ne mbërritëm në kazermë, me fashistët me vete, të veshur akoma me pizhama, ata ishin duke hequr nga këmbët të vdekurit. I futëm ata te dhoma e rojes dhe, meqë kishim mbetur pa furnizime na u desh të dilnim e të plaçkisnim një shtëpi nga ato të fshatit . Ua çfarë qejfi! Çfarë nuk gjetëm aty! Kishte proshutë të tharë, pastërma, djathë dhie, verë të kuqe me tonelata, e kështu

s'po përmend gjëra të tjera se më shkon goja lëng. Por ata derrat e ndyrë, jevgjitët e dreqit kishin shtëni në dorë goxha municione dhe nuk na lanë kohë për t'i shijuar. Të nesërmen pamë kolonën të mbërrinte; ishin të paktën rreth treqind veta, të armatosur gjer në dhëmbë. Filluam të shihnim njëri-tjetrin në sy. Kishim vetëm tre armë sepse ata të pestë që i hodhëm në erë e kishin me vehte armën. E ne jse, i rrokëm armët – unë isha njëri nga fatlumët që rrëmbeva një rën prej tyre – dhe menjëherë spërkatëm me benzinë kazermën dhe Bashkinë, dhe u vumë zjarrin bashkë me fashistët brenda. E vetmja gjë që më shkoi në mendje ishte që të linim pjesën tjetër të armëve aty, sepse kishin mbetur disa pushkë gjahu. E vetmja gjë për të cilën më erdhi keq ishte që e lamë pjesën tjetër të armëve aty, pasi kishte edhe disa pushkë gjahu të mira.

Kur po mbërrinim te varrezat, na zuri syri nja dy burra, që po mundoheshin t'ia mbathnin. Vraponin hop këtu e hop atje si dy lepuj. Nuk mundëm t'i dallonim prej së largu, por meqë nuk ishin nga tanët vendosëm që t'ia fusnim një breshërie automatiku. Apo ç' shkrepin mirë këto të shuara pushkë "máuser"! Duket sikur marrin nishan vetë mu në lule të ballit! Nuk na doli koha që t'i kishim çuar prapa diellit. Le që as që ia vlente! Shtimë dhe në drejtim të kurorave të pemëve, meqë ato drej fashistësh ngjiten në pemë si ketra. Më pas, ashtu siç ishim, ia dhamë vrapit përmes fushave, dhe ja tek jam. Akoma nuk po arrij dot ta besoj as vetë se si ia dola mbanë, pasi m'u desh të ecja më këmbë rrugëve tri ditë pa pushim e t'u fshihesha kontrolleve.

- Dy muaj pasi shpërtheu lufta, në Madrid u hapën përsëri dyert e teatrove. Adriani vuri re se Tereza nuk ishte më si më parë. Lufta e kishte çoroditur. Tashmë, ajo nuk ishte Tereza e mëparshme as dhe në interpretimin e roleve në skenë, ndonëse ai akoma vazhdonte të ishte i çmendur pas saj.

Ato dy muaj të mbërthyer nga pasiguria kishin lënë gjurmë te Tereza. Asaj i kishin dalë rrathtë poshtë syve e shpirti i mbahesh në fije të perit. I kishte ikur qejfi për të bërë makijazh; mezi lyhej edhe kur duhej të dilte në skenë dhe madje edhe atëherë më shumë shkarravitej, sesa lyhej. Adriani ishte i shqetësuar. Vërente tek ajo një trishtim që asnjëherë më parë nuk e kishte shprehur. Ai përpiquej fort që t'ia largonte mendjen dhe ta bënte të futej përsëri në lëkurën e personazheve që interpretonte, por më kot. Shfaqjet në skenë ishin një rraskapitje e vërtetë për Terezën dhe menjëherë pas tyre binte në tokë e dërrmuar. Kthimi në shtëpi ishte shumë i dhimbshëm. Adriani kurrë nuk do ta shlyente nga mendja atë zhurmën e çuditshme që krijohet nga zvarritja e këmbëve të saj si dhe atë sjellje të pazakontë karshi tij, herë e kërkonte e herë i refuzonte puthjet dhe përkëdhelitë e tij.

Bëri durim edhe pak. Për ditë të tëra fliste me të duke u përpjekur që të kuptonte se çfarë po i ndodhte. "Hapu, shfrehu, lirohu njëherë e mirë. Mos e mbaj përbrenda. Ç'po të ndodh"? – i thoshte midis britmash Adriani. Si përgjigje merrte vetëm heshtje dhe një "Nuk e di", "E ku e di unë", "Dua vetëm që e gjithë kjo të marrë fund".

Një ditë e ëma e saj i tha se shkak i gjendjes së trishtë të së bijës ishte situata që po kalonin të gjithë.

Nuk është shumë e fortë si karakter. Paqartësia dhe pasiguria se si do t'i vejë filli luftës po e drobisin. Disa miq e ftuan që të shkojë me ta në Valencia. Do të nisen nesër bashkë me Hasinton. Nëse ti arrin ta bindësh, mund të jetë gjëja më e mirë! Ndoshta i bën mirë të largohet që këtej.

Atë mbasdite të dy folën për orë të tëra, por më kot. Ai dridhej i tëri pors i purtekë, gjë që e pengonte të mendonte me kthjelltësi.

- Të shkosh në këtë kohë në Valencia? Po përse vallë? Që të na zënë rrugës fashistët e të na hedhin trutë në erë?

Adriani i përkëdheli kokën. Flokët i kishte të shpupuritur, të gjatë e të ngjitur pas fytyrës së bardhë. Mollëzat i kishte më të dala se kurrë. Ia ngriti fytyrën, por ajo reagoi me forcë dhe e uli përsëri poshtë. Atëherë ai filloi të ngrinte zërin. I tha që të gjithë ndiheshin keq dhe se jo vetëm asaj i ishte prerë në mes e ardhmja mu në kulmin e saj. I tha se të gjithëve u kishte ardhur në majë të hundës duke mos ditur se çdo të ndodhte, duke pritur e duke mos bërë asgjë të hairit.

Tereza ngriti kokën me krenari. Sytë i qenë mbushur me lot, që vjedhurazi i tregonin disa rrudha të parakoshme. Ashtu, krejt papritur, ajo qe plakur...

- Të paktën të ishim duke luftuar në front, si gjithë të tjerët! Por jo, tërë ditën e perëndisë të mbyllur si minjtë e kanaleve! Hajdeni! Hajdeni po ua mbajti të luftoni, mor derra të ndyrë! Ejani me avionët tuaj, se me t'ju dëgjuar, ne të gjithë do t'ia mbathim për t'u fshehur në metronë më të afërt, ashtu si milingonat, që turren, me thasët ngarkuar, në folenë e tyre. I keni sytë në ballë për të parë se ç' rezistencë po bëjmë ne më të mirët, ne që jemi në kryeqytet, ne që po mbajmë në këmbë qeverinë republikane?! Hapini sytë e shihnani këtu, të mbledhur tok duke treguar barsaleta, në një kohë që vetëm disa prej nesh po japin jetën për diçka që ia vlen barra qeranë!

Adriani ndezi një cigare. Nuk arrinte të kuptonte idealizmat e saj. Gjithnjë kishte menduar se profesioni i saj ishte shumë herë më i rëndësishëm për të, sesa interesat politike, por po fillonte të kuptonte se ishte gabuar, se nuk ishte ashtu siç kishte menduar. U përpoq edhe njëherë ta bënte të përfshihej me mish e me shpirt në punën e saj.

- Kam marrë vesh se Rafaeli po organizon një seri aktivitësh. Le të vemi edhe ne me të! Ndërrojmë ambient e njohim njerëz të rinj; dalim nga kjo vrimë miu e kështu do ta kalosh këtë gjendje. Ajo çka po bëjmë këto ditë është mëse e dobishme pasi njerëzit nuk mund të ndjehen sikur janë në gjendje lufte gjithë ditën e Zotit. Ne i ndihmojmë ata që të harrojnë, që të argëtohen për pak çaste dhe që të jetojnë një jetë ndryshe e më të mirë nga ajo që po përjetojnë pikërisht tani.

Ajo nuk iu përgjigj. Kishte mbuluar fytyrën me duar e qante me ngashërim pors i një fëmijë.

Të nesërmen vajtën në rezidencën e familjes Heredia. Shtëpia ishte si një pallat i vogël, mbushur plot e përplot me gjëra antike. Një palë shkallë të gjëra zinin fill direkt pas një armature mesjetare, që ndodhej në hollin kryesor, të zbukuruar me tabllo antike me ngjyra të errëta dhe korniza të lara me ar, me takëme të kalorësve, me shpata serme dhe një fron kishtar që sikur ia përforconte notat anakronike.

Sixhadet dhe bandat e mureve nëpër dhoma ishin mbështjellë në lloj-lloj formash, duke i lënë muret e zhveshura dhe të mbuluara vetëm me afishe të shfaqjeve të vëna më parë në skenë. Telefona kishte në të dyja katet. Njerëz të ndryshëm, veshur me uniforma blu, gëlonin si lart e poshtë. Tingulli i makinave të shkrimit arrinte i mbytur në sallonin ku po zhvilloheshin provat për shfaqje.

Projekti ishte ambicioz. Mendohej që jo vetëm të inauguronin një sezon të ri shfaqjesh teatrale, por madje kishin arritur të siguronin edhe gjashtë furgonë me pajisje kinematografike, radiofonike si edhe një makinë shtypi të vogël, me të cilën do të punonin për botimin e revistës “Uniformat blu”, një e përjavshme kushtuar atyre që luftonin në front. Kinemaja, spektakli, muzika, lajmet radiofonike, shtypi i shkruar ishte më e pakta që mund të bënte gjithë kjo trupë artistësh, e dhënë me mish e me shpirt pas kauzës.

- Sa vështirë qenka që të disiplinohemi ne more, që e mbajmë veten dhe për intelektualë!- u tha Rafaeli teksa përpiquej të vinte pak rregull në atë godinë të kthyer përmbys.

Tereza dhe Adriani e ndjenë se ishin të mirëpritur dhe filluan të shkonin më shpesh atje. Çdo lloj ndihme ishte e pamjaftueshme për ta çuar përpara projektin. Orët dhe ditët kalonin disi fluturimthi dhe herë pas here Tereza e vinte buzën në gaz. Gjatë provave, aktorët flisnin për gjithçka, ëndërronin me zë të lartë sikur të ftonin regjisorë të teatrit rus, amerikan, francez; donin ta shndërronin kompaninë në një kompani profesioniste ku çdo artist të ishte anëtar i sindikatës. E imagjinonin veten duke aktruar në skenën e Teatrit Kombëtar Spanjoll ndonjë pjesë teatrale të shkruar nga vetë Lorka. Por, kur erdhi koha të vinin “Yermën” për herë të parë në skenë, Tereza kishte kohë që qe larguar.

Ishte vetë Adriani, falë një miku, i cili përgatiti gjithçka që ajo të mund të largohej në një nga ditët e muajit tetor. Asnjëri nga të dy nuk e dinte se ku po i çonte e gjithë kjo, se në ç’bela po futeshin!

Në Madrid gjakrat vazhdonin të ishin të ndezur. Qeveria e re vazhdonte të miratonte dispozita ligjore dhe ndihma e ndërkombëtarëve po jepte efekt. Adriani vazhdonte të shkonte tek lokali “Paris” ku dhe takohej me një mik të fëmijërisë, Rafailin. Ai, si oficer ushtrie që ishte, zakonisht bëhej dhe epiqendra e bisedave. Dinte më së miri të ndërthurte historitë e tija me historitë e dëgjua nga të tjerë, sa që ndonjëherë edhe ai vetë dyshonte në i kishte përjetuar vetë historitë

që rrëfente. Në të vërtetë po ta dëgjoje duke folur atë, ishte njësoj sikur të shihje një film bardh e zi. Tavolinat anash shtyheshin paksa për t'u hapur vend karrigeve. Tymi i duhanit të sekuestruar formonte një mjegullinë të lehtë në mjedis. Përreth ndiheshin vetëm të qeshura zhurmuese të shkaktuara nga efekti i alkoolit. Ndihej i mikluar nga ato vështrime rrezëllitëse. I vështronte një e nga një të gjithë ata që e rrethonin. Shihnte tek qeshte një person me fytyrën tërë lesh e tërë brazda-brazda, një të moshuar pa dhëmbë në gojë, një jabanxhi kurioz me cigaren varur në cepat e buzëve. Të gjithë shkriheshin së qeshuri dhe, pasi pushonin, ia nisnin përsëri nga e para dhe, me zërin në kupë të qiellit, tregonin po të njëjtat historira. Adriani e ftoi atë të uleshin te tavolina mënjanë dhe i tregoi se ç'po ndodhte me Terezën.

- Jam i shqetësuar për të, pasi nuk është mirë. Mendoj se duhet medoemos të largohet që këtej. Ndihet fare e padobishme e mbyllur këtu dhe i ka mbetur mendja tek ato të frontit.
- Çoç po më vjen ndërmend, por prit njëherë, të porosisim për të pirë më parë.

Kur Tereza u zhduk nga skena, zoti Adrian mbeti vetëm. Jo krejt fillikat, kuptohet, pasi për të kompania teatrale ishte si një familje, por prapëseprapë pa Terezën nuk ishte më si më parë. Mua më tha se ajo u largua me dëshirën e saj, por sikur s'më bind shumë. Sa herë arrinte biseda në këtë pikë, ai nuk fliste më dhe kridhej në heshtje.

Kishin kaluar plot dy vjet që kur Tereza qe larguar dhe shumë gjëra kishin ndryshuar. Publiku që shkonte për të parë ndonjë shfaqje teatrale sa vinte e rrallohej në numër, aq sa kompania brenda pak kohe u shkri fare. Disa prej tyre, ashtu siç kishte bërë dhe Tereza, u larguan nga Madridi, disa iu bashkuan rradhëve të ushtrisë e disa të tjerë u bënë pjesë të disa organizatave të krijuara enkas gjatë luftës. Ndonjëherë rastiste të takoheshin në ndonjë shfaqje, por tashmë shiheshin gjithnjë e më rrallë. E gjithë kjo ishte një diasporë e pashmangshme.

Adriani filloi të frekuentonte akoma më shpesh lokalën "Paris". Aty rastiste të takohesh gjithnjë me një grup aktivistësh, mes të tjerëve dhe me atë shokun e vet, atë oficerin, që hera-herës bënte mungesa pasi shkonte për misione të veçanta. Koha kalonte shumë ngadalë. Orët mezi shtyheshin edhe në atë lokal.

- Ec aty Rafail, na trego edhe njëherë atë historinë e trenit.

Dhe oficeri, ndryshe nga ç'e kishte zakon, kthente kokën mënjanë duke mos pranuar të tregonte më për bëmat e tij. Të gjithë e dinin jetën e tij në majë të gishtave. Cilido mund t'ia niste: "Atëherë...Ishte tetor i vitit tridhjetë e gjashtë, gati nja dy vjet më parë. Po udhëtoja bashkë me disa shokë", e tjetri t'ia priste për bukuri: "Ishte atëherë kur e kuptuam sesa frikë na kishin njerëzit dhe thamë, "Epo, kështu na qenkerka puna, ë...?! dhe kështu vendosëm të përfitonim nga rasti".

Vagoni që vinte pas restorantit të trenit ishte i mbushur plot e përplot e nuk kishte as dhe një centimetër vend të lirë. Shumë udhëtarë kishin prerë biletë të klasit të parë me shpresën se aty do të ishin më të sigurtë. Shumica e tyre ishin gra, fëmijë, të moshuar e ndonjë zotëri i veshur civil. Dy të rinj me syze e me pamje prej intelektualit kishin zënë vend në fund të vagonit. Papritur panë

se porta u hap vullshëm. Një çizme ushtari u duk pas xhami dhe gratë klithën të frikësuar. Në vagon hyri një oficer me një shikim prej arrogant. Pas tij, vinin dy milicë duke qeshur e duke kënduar nën zë. Filluan t'u kërkonin biletat të gjithë pasagjerëve dhe detyruan nja tetë prej tyre që të lëviznin nga vendi: dy studentë, dy burra, tre gra dhe një të moshuar. Tek ndenjset e liruara u ulën disa ushtarë. Të tetë personat që i ngritën nga vendi shkuan te vagoni para dhe aty njerëzit u hapën një copë vend që të uleshin në tokë. Të moshuarës i liruara një ndenjese, të cilën duhet ta ndante me një fëmijë. Udhëtarët e kaluan udhëtimin në heshtje, me një çehre të prerë, duke mos guxuar të pipëtinin. Dëgjoheshin vetëm të qeshurat dhe shakatë e ushtarëve.

Pak përpara orës së drekës u ngritën dhe u drejtuan për te vagoni restorant. Morën gjithçka gjetën aty, sikur të ishin një grup vandalësh. Më pas oficerit i shkrepri në kokë një ide gjeniale:

- Hajt, t'u kontrollojmë valixhet njëherë!

Dhe ashtu bënë. Hapën valixhet duke u zgërdhirë e duke zbratur gjithë gjërat në tokë. Ata dy studentët iu afruan ushtarëve dhe i thanë:

- Jemi shtetas argjentinasi dhe nuk kemi asgjë me vlerë në valixhe.

Një grusht i fortë në nofull, drejtuar më të gjatit prej tyre, preu në mes orvatjen e vetme për të protestuar. Në stacion, pasi zbritën nga vagoni, vetëm një grua iu afrua për t'u dhënë ndihmë. Ajo mbante një çadër të vogël dielli dhe një çantë dore, nga ku nxori shaminë për t'u pastruar plagën.

Këto ditë kemi mysafirë. Është një grua që e kanë dëbuar nga Anglia dhe që ia rekomanduan babait. Më parë ka pas jetuar në San Sebastian por tani është këtu me ne, në shtëpi. E quajnë Adelina. Është vajzë e re. Nuk e di me saktësi se sa vjeç mund të jetë, mbase njëzet apo njëzet e dy. Është e bukur, elegante dhe duket sikur sapo ka dalë nga kopertina e ndonjë reviste mode pariziene. Ditën që mbërriti kishte veshur një kostum të ngjitur pas trupit; mbante doreza të bardha, një kapele me strehë të gjerë dhe një çadër dielli. Binte shumë në sy. E gjora, kishte mbetur e ve në luftë, ashtu si edhe shumë gra të tjera të sapo martuara. Një mik i babait kërkoi që ta merrnim për të bujt në shtëpinë tonë, pasi nuk kishte asnjë të afërm këtu: gjyshërit i ka anglezë me origjinë dhe prindërit i kishin shkuar për verim atje kur shpërtheu lufta. I është dashur të udhëtojë vetëm dhe akoma tani është si e trembur. Nejse, ti e ke parasysh, që babait i pëlqen të bëjë ndere dhe pranoi me gjithë qejf që ta mirëprisnim. Meqë ra fjala, mamaja e ka sistemuar në dhomën tënde. Nuk besoj që ta kesh problem.

Vazhdojmë të kemi probleme me furnizimin. Thuhej se do të mbërrinte një sasi e madhe orizi, që do të shërbente për të furnizuar të gjithë zonën, por ata lart kanë vendosur që të na sjellin vetëm dyzet tonelata, pasi duhet të furnizohen spitalet më parë. Njerëzit e pritën lajmin në heshtje. Ushqimet nuk na dalin, por, pavarësisht situatës sonë të nderë, na ngushëllon fakti që ndihma shkon për të plagosurit. Sa e sa prej tyre mund të jenë edhe të afërmit tanë!

Meqë ra fjala, e mban mend atë Mariushkën? Ajo që kishte shtatë lopë e që gjithnjë të jepte ndonjë kaush me bathë të pjekur e të kriposura për festa? E që ta dish ti, asaj i kanë vënë një gjobë prej dyqind pesosh sepse e shiste qumështin të holluar me ujë. Ajo justifikohet duke thënë që, meqë ka shumë pak ushqime, në njëfarë mënyre, i duhet të gjente ndonjë marifet të vogël. Por, më kot justifikohet, pasi e shiste qumështin edhe më shtrenjtë se çmimi i zakonshëm. Siç e sheh, edhe njerëzit që ngahera kanë qenë të ndershëm, tashmë kanë filluar të prishen.

Ah, sa do të doja që të vije! Ta them këtë, pasi ka njerëz që po kthehen, ndonëse, tani për tani, këtu kanë mbërritur vetëm pesë refugjatë. Mirupafshim!

- Kur Adriani i ra në të dhe arriti të kuptonte se ç'po ndodhte, pa se dy nga shokët e tij ia kishin mbathur nga Madridi. E kujt do t'i kishte shkuar mendja! Njëri prej tyre, që ishte distancuar më parë nga fashistët, tani po bashkoej përsëri me ta.

Të dy ata kishin punuar për një kohë të gjatë në teatër, por gjërat qenë përkeqësuar aq shumë, saqë tani nuk bëhej më fjalë që të aktrohej në një sallë të caktuar. Shumica e aktorëve ishte larguar me kohë dhe nëpër shfaqje luanin kryesisht aktorë amatorë. Adriani sa vinte e dëshpërohej nga tonet tmerrësisht të larta, nga harresat e pjesëve, nga sajesat dhe teprimet në intonacion, gati

– gati në çdo fjalë, që ata nxirrnin nga goja. Ata modifikonin tekste, ndryshonin titujt e shfaqjeve dhe po ato melodrama të hershme vinin në skenë. Gazetat gëlonin me kritika. Nga ana tjetër, edhe publiku nuk ishte më i njëjti. Shfaqjet dukeshin si shfaqje për shtëpinë e jetimëve, pasi aty, mund të futeshin dhe fëmijë nën moshën katër vjeç e, siç mund të merret me mend, në atë zallamahi klithmash e të qara fëmijësh ishte e pamundur të dëgjohej zëri i aktorëve.

Ditën e parë të premierës së shfaqjes “As që ma ndien”, në çastin që u ngjit në skenë kuptoi se diçka kishte ndodhur. Në anën e djathtë të skenës, binte në sy një afishe, ku ishte shkruar me gërma të mëdha “Portjeri”. I kërcyen nervat nga ky gabim ortografik. Gjatë pushimit kërkoi kolegët e tij në mënyrë që të ndreqnin gabimin, por nuk i gjeti. Pasi mbaroi shfaqja, me hidhërim kuptoi se dhe ata kishin dezertuar.

Po atë natë vajti tek shtëpia e atij shokut, atij oficerit. E ngriti nga krevati dhe ia nxori gjumin duke i gjuajtur në shpatull, sikur të ishte ai fajtori. Nuk ishte më në vete. Ishte krejt i rënë moralisht. Rafaili doli nga krevati dhe nxori nga xhaketa e tij një letër. Ia kishin dërguar shefat e tij dhe mbante për titull “Instruksione për komisarët në mënyrë që të shmangen dezertimet”. Sa vinte e po rritej numri i atyre që largoheshin nga radhët e vullnetarëve, të veteranëve, të ish-shefave dhe oficerëve të milicisë dhe madje edhe nga radhët e personave që ishin arratisur më parë nga radhët e fashistëve. Po aty shkruheshin edhe shkaqet e mundshme: shkaku kryesor ishte rënia e moralit. Ndihamat e ndërkombëtarëve kishin sosur me kohë; betejën e fundit, për të cilën kishin shpresuar se do ta fitonin e kishin humbur; edhe pse në betejën e lumit Ebro përdorën taktikë të admirueshme, ata e panë me sytë e tyre se, as sikur të ishin në formën e tyre më të mirë, nuk do mund të fitonin tjetër betejë.

Po sipas letrës, shkak tjetër ishte dhe propaganda e dobët politike e ushtrisë së tyre; faktit që ata nuk po mundnin të plotësonin kushtet më të domosdoshme për strehim, veshmbathje, dhe ushqim të ushtarëve, i shtoheshin dhe rastet e rritjes së numrit të dezertimeve, gjë që krijonte një klimë të volitshme për dezertime të tjera.

Adriani uli kokën dhe pëshpëriti:

- Gjithë kjo për hiç gjë.

Zbriti shkallët dy e nga dy dhe doli në rrugën e shkretuar. Frynte një erë aq e fortë, saqë degët e pemëve valëviteshin sa andej-këndej. Një shi i imët kishte filluar të njomte asfaltin. Në çast ndjeu se vetmia po i ngulej gjer në palcë.

Nuk të kam treguar akoma për Manolin. Nuk di në të ta shkruaj tani në letër por, ma do mendja se do të gëzoheshe po të merrje vesh lajmet e fundit për shokun tënd më të mirë. Besoj se kaq gjë e di, që e mbajtën brenda për një kohë të gjatë në burgun e Banjosit!

Aty i kishin rrasur brenda të gjithë fashistët e fshatit. Gjithë-gjithë bëheshin rreth tetëdhjetë vetë. Rrinin nguc me njëri-tjetrin; ishin të pisët si mos më keq, të kequshqyer dhe tërësisht të pashpresë. Atë çka Manoli nuk duronte dot ishte trysnia që ushtrohej ndaj tyre. Para ca ditësh, pa prituri e pa kujtuar, hoqën qafe nja njëzet e pesë prej tyre. Ajo që si kundërpërgjigje e shtabit të lartë ndaj sulmit, që kishin pësuar atë ditë që plasi lufta: fashistët kishin dërguar një avion bombardues aty nëpër zonat malore përreth dhe pesë vetë kishin vdekur.

Ata të njëzet e pesë e dinin se ç'fat i zi i priste qëkur i nxorrën nën tytën e pushkës aty ndaj të gdhirë. I shpunë afër malit dhe iu dhanë nga një lopatë, dhe mes hokave dhe shpotisjeve i detyruan të hapnin gropën me duart e tyre. Më pas, i qëlluan të vënë rresht, gjithsecili përpara gropës së vet.

Ata që mbetën në burg dhe shpëtuan kokën mësuan gjithçka me hollësi. Sa herë që rojet e burgut kryenin ndonjë krim, Bernardoja, ai bukëpjekësi, ua tregonte të gjitha me pikë e me presje. Sa shumë zemërim dhe etje për hakmarrje kishte ai njeri thatanik e fytyrëzeshkët, që ruante çelësat e qelisë në një byzykyk të trashë prej argjendi, të mbërthyer fort pas kyçit të dorës!

Që nga ajo ditë, minutat në burg shtyheshin akoma më ngadalë, veçanërisht pasi binte muzgu dhe pllakoste errësira. Manolit i shkaktonte dhimbje zbrazëtia e natës, qetësia e struktur nën tullat e gërryera përbrenda nga orët pa gjumë dhe nga frika se mos e zgjonin papritur. Koha dukej sikur ishte balsamosur te një lavjerrës inekzistent.

Nga dritarja vështronte sesi era shtynte retë, ato shtëngulloret. Do të nisë të bjerë shi, përsëriste me vete herë pas here, teksa i vërente ngulmët për të kërkuar te secila prej tyre një imazh: njëqind dele, një, dy, tre, katër, pesë, një kope, një qengj, por më kot. Nuk po e rrëmbente gjumi; e dashura ime e parë, Felisa; Perikoja, ai trumbetari dhe lopa e tij Paka; mësuesja ime Karmeni; një makinë, ëndrra ime në sirtar. Dhe kështu, për orë të tëra, vazhdoi të këqyrte retë dhe të kuvendonte me to. Kur dëgjoi vetëtimën e parë dhe pa se po binte shi dhe u fashitën nga mendja e tij Felisa, Periko, makina dhe tufa e deleve, zuri të qante. Bashkëbiseduesit e tij imagjinarë iu larguan. Shokët e qelisë kujtuan se po çakërdisej nga mendtë e kokës.

Në krye të dy ditëve, tre burra hapën derën dhe Manoli e kuptoi se i kishte ardhur ora. Me sy kërkoi të tjerët që po luteshin kokulur. “Ti aty, hajt përjashta”, i thanë pa ia zgjatur fare. Ai u tha

që nuk kishte vrarë as Felisën, as Karmenin dhe që Perikoja, trumbetari, kishte stonuar aq shumë, sa që e kishin përzënë nga banda frymore e fshatit, por që për këtë gjë, fajin e kishte pasur stuhia; u tha që t'i jepnin edhe një ditë kohë, për të parë nëse të nesërmen do mund ta ndreqte. Shokët e vështronin me trishtim.

Gjithsej nxorën nëntëmbëdhjetë burra dhe i çuan në oborr. I vendosën para murit, me kokët e mbuluara. “Do të avulloj si re” – mendonte me vete Manoli. Priste që gjithçka të merrte fund sa më parë, sapo të dëgjohej e shtëna e parë.

E dëgjoi të shtënë e parë dhe sytë e tij të mbyllur, të lidhur fort me fasho, panë një rreze, që përshkoi errësirën. I ftohti i dyshemesë iu zhyt në çdo pjesë të trupit të tij të shtrirë. Këmbët nuk po i dridheshin më. Pllakat prej graniti të oborrit ishin të ashpra dhe po i gërvishtnin fytyrën. Një peshë e rëndë po i shtypte gjoksin, po i mbyste nxehtësinë dhe po ndiente sesi po i shkiste nëpër qafë një lëng i mpiksur, një çurk i hollë, përherë e më i hollë, pikë - pikë. Dëgjoi një të shtënë në rrëzë të veshit dhe toka gumëzhiti nga shembja përtokë e një tjetër trupi.

- Këtë nuk e kishim vrarë tamam.

E mbajti veten që të mos merrte frymë. Qëndroi pa lëvizur, sus fare, pa ndjerë as dhimbje dhe me një kthjelltësi të atypëratyshme. Mendoi se mos vallë ishte instikti për mbijetesë që e bënte të mos kujtonte gjë dhe që e ndihmonte të rrinte pa lëvizur dhe i ngrirë si një kufomë. Dëgjoi sesi po rrëmonin në xhepat e njërit, që duhej të ishte shumë pranë tij.

- Hej, ç' dreqin bën? Pak respekt për të vdekurit, mor burrë!
- Po jo, mor burrë. Vetëm se dua ca duhan. Tani, edhe çizmet nuk do ishin keq. Janë fiks numri im e do më bënë goxha punë.
- Hajde, boll tani, se nuk po duroj dot më këtu! Kjo puna e pushkatineve është punë dreqi.

Ndjeu frymëmarrjen e milicit që tërhiqte çizmet. Gati po mbytej por arriti të mos lëvizte kafazin e kraharorit.

- Pa shih njëherë, ky tipi kishte letra brenda në çizme.
- Pa dale, dale...E marrtë dreqi. Është një dokument zyrtar. Eja të shkojmë, vrapo, nxito, se mund të jetë e rëndësishme.

Të dy xhelatët e burgut ia krisën vrapit dhe Manoli më në fund mundi të merrte frymë lirisht. Hapi sytë. Gishtat e hapur të një dore ende të ngrohtë i binin mbi tëmthat e tij dhe dukej sikur i kishte flokë. Njohu unazën e Gabrielit, të doktorit, dhe ndjeu përsëri atë peshën mbi brinjët e tij. Ishte trupi i tij. Priti disa minuta, derisa nuk dëgjoi më britmat e milicëve.

Manoli nuk ishte në gjendje të na shpjegonte sesi arriti të shpëtonte i gjallë, por puna është se plumbi nuk e kapi dhe, bëri si bëri, ia doli të largohej nga kazerma. Përshkoi fusha të tëra derisa mbërriti në Tehada. Aty i kërkuan lejen e kalimit nga ata të komitetit. U tha që nuk e kishte; u tha që ishte nga Alusema dhe që e kishin përzënë nga Banjosi, meqë ishte jabanxhi. E lejuan të kalojë

dhe pas një jave mbërriti në shtëpi. Tani është me të ëmën dhe më kanë thënë se e gjora ka zënë krevatin. S'mbante më e shuara, pasi asaj i patën thënë se të birin ia kishin vrarë, dhe kur e pa të hynte në derë të shtëpisë, mendoi se mos iu faneps fantazma e tij.

Se ç' bëri vaki me Pepen, ta kam lënë të ta tregoj për në fund. Si përfundim, para një jave, mora lajm. Nuk bëhet fjalë se mora ndonjë letër, a diçka të tillë të ngjashme. Kisha kohë që ia kisha frikën, dhe pavarësisht kësaj, as vetë nuk arrij dot ta besoj. Akoma nuk e kam përtypur mirë por vetëm më mban shpresa se mund të ketë qënë ndonjë gabim. U bënë pesë ditë që jam si në ajër, e më duket sikur jam në ëndërr dhe sikur nga çasti në çast pres të zgjohem e të kem Pepen përsëri këtu, me erën e tij të duhanit dhe me syzet e rrumbullakëta. Nuk arrij dot ta besoj se shtëpia jonë do të mbetet e shkretë, kur gjithçka, çarcafët, perdet, peshqirët, enët janë gati nëpër vende. Nuk arrij dot ta besoj se një muaj para martesës do të na ndante lufta me premtimin se do ishte diçka kalimtare, dhe se pikërisht kjo zgjatje do të bëhej sepse që vdekja të ma rrëmbente përfundimisht.

Dosjet e tij të punës i kisha shpënë në shtëpinë tonë të re dhe sot në mëngjes kur erdhën t'i merrnin u kapa fort pas tyre, sikur projektet e fundit, që ai bëri, të ishin më tepër të miat, sesa të atyre të ndërmarrjes, pasi unë isha me të gjatë gjithë atyre ditëve të ngjeshura pune, ku nata bëhesh një me ditën. Gjithë ai mundim vetëm e vetëm sepse donte të kursente për një dasëm, që kurrë nuk do t'i vijë dita. Është sikur të më kishin mallkuar të martohem me vdekjen.

Kambanat e fshatit ose i ka zaptuar heshtja ose bien vetëm në raste vdekjesh, edhe pse nuk e di edhe për sa kohë do t'i lënë aty ku janë. Përpara një muaji, në fshat, në Moger, kulla e kambanës u gdhi e boshatisur. Thanë se e merrnin çelikon për të blinduar tanket dhe për të prodhuar municione. Një Zot e di se ç'do jetë bërë me atë çelik! Arrita deri aty sa të mendoj se ata, duke hequr kambanat nga kullat e kishave, po na përdhosnin besimin tonë, madje dje vranë edhe tre të tjerë me vegla pune fshati, me drepër e sëpata... Ata po heqin drepërit nga flamujt e tyre. Po e përdhosin vetë veten e tyre.

Kambana ra një herë. Ora shënonte një pa njëçerek. Ora e stacionit ishte një minutë prapa. Po ecte aty pranë dhe dëgjohej zhurma e altoparlantëve, që lajmëronin oraret e nisjeve dhe mbërritjeve. Adrianin e kishte marrë në telefon që para dy ditëve dhe e kishin lënë të takoheshin te një lokal pranë stacionit të Atoçës. Nxori ditarin e punës nga çanta dhe zuri ta shfletojë. Nisi të lexojë planin e punës dhe ndërkohë bënte me kryq punët e mbaruara. Në orën nëntë: set fotografish me stuardesën, Sheilën; sigurimet shoqërore, me zotin Puertolas. Në dhjetë e gjysëm: agjencia e udhëtimeve. Më dymbëdhjetë: Muzeu i Prados. Në orën një... Vuri një kryq mu në krah të takimit, që asaj i interesante më shumë se çdo gjë, të takimit të orës një me Adrianin.

Shtyu me këmbë derën e lokalit. Ishte paksa më herët, dhe kërkoi një tavolinë ku të ulej për ta pritur.

Lokali ishte si një kuti e vogël muzike: rrethuar me pasqyra nga të gjitha anët; ku imazhet dhe tingujt mund të shumëfishoheshin me mijëra pasqyrime. Për një çast u ndal të dëgjonte nëse zërat e shkrimtarëve që mblidheshin e kuvendonin aty që prej një shekulli, kishin mbetur të burgosur brenda atyre mureve.

- Ç' dëshironi për të pirë?
- Një koka-kola, të lutem.

Dritaret me xham akulli të vishnin shikimin për nga jashtë. Llambadarët prej floriri, tavolinat e mermerit, kolltuqet prej kadifeje ngjyrë vishnje të krijonin atmosferën e një qoshke të rehatshme për muhabete sekrete. Iu kthye dhe një herë ditarit në faqen e ditës, tek e marta, një e martë e madhe, shkruar me gërma shtypi të mëdha me ngjyrë të kuqe. Pa e kuptuar, nisi t'u hiqte nga një kryq gërmave, atyre të shkruara me gërma të mëdhaja shtypi, dhe me ngjyrë të kuqe, dhe po ajo fjalë, nga e "martë", u bë e "artë", e kështu, duke hequr më pas dhe "ë"- në e fundit, në të djathtë të po asaj fjale, mbeti vetëm fjala art, shkruar ART me gërma shtypi të kuqe. Poshtë rreshtit ku kishte shënuar takimin me Adrianin shkroi: E kishte njohur Adelinën vallë?

Axhenda e hapur gjendej në krah të disa kartëpecetave ku shkruhej me ngjyrë blu prusiane "Faleminderit për vizitën". I sollën një gotë të gjatë me një thelë limoni të prerë, vendosur mu në buzë të gotës me koka-kola. Flluskat bubërruese përplaseshin me kubikët e akullit dhe çngjyroseshin teksa vishnin qelqin me avull.

Tërhoqi nja dy kartëpeceta, ndërkohë që e treta ra përdhé, duke u përkundur sikundër një pupël e bardhë. I vloi pecetat në ditar si kujtim, dhe siç ishte me bërrylin mbi tavolinë, mbështeti fytyrën mbi pëllëmbën e dorës. Idetë i pështjelloheshin teksa thurnin me një të rënë të lapsit një histori pa mbarim.

- Me të mbërritur në fshat, zoti Adrian të parën gjë që donte të bënte ishte që të shkonte e të shihte murin e pushkatimit. Unë, të them të drejtën, u habita nga kjo gjë, por ai ashtu bëri. Atë ditë ishte ndryshe, ishte i heshtur. Siç po të thoja, atë ditë nuk e hapi gojën, pavarësisht se më vonë filloi të m'i tregonte të gjitha. Nuk e di në e kishte nga vdekja e të atit, se edhe i dhimbsej, i shuari, pasi kërkoi të shkonte në varreza ose në e kishte nga marrëdhënia e tij me të ëmën dhe me motrën, që nuk shkonin më si më parë, por fakti është se që të nesërmen filloi të më pyeste për zonjushën Adelina dhe unë i thashë gjithçka dija. Ditën që pushkatuan ish-prefektin e Huelvës dhe nënkolonelët e Gardës Civile, dhe të Karabinerisë, pati ca trazira në Alusema. Njerëzit donin që t'i jepej fund luftës dhe madje, nëse duhej që të vriteshin dhe ca republikanë, ishin të gatshëm ta bënin, veç të mbaronte kjo e shuar luftë.

Por, të atit të Adrianit i dukeshin çnjerëzore gjithë ato ekzekutime. Ish-prefekti përveçse e kishte klient e kishte dhe mik për kokë. Të dy dilnin bashkë për gjueti dhe në ditët e panairit përdornin të njëjtën stendë. Kur dolën zëra se do ta vrisnin, ai shkoi vetë që ta takonte. I gjori, ishte i dëshpëruar, i rrënuar fare. Nuk e pranonte vdekjen. I ziu u shfry me të dhe i kërkoi edhe një nder të fundit: të merrte me bujt në shtëpinë e tij vajzën e disa miqve, që ishin në Angli. Vajza kishte mbetur e ve dhe ishte vetëm fare në Madrid, më pas dhe në San Sebastian dhe në kohën që ata po flisnin bashkë, ishte rrugës për në Huelva, ku e kishin lënë që ai do dilte ta priste. Por ç'e do që planet iu prishën! "Sillu sikur ta kesh çupën tënde", - i kërkoi ai me ngashërim. Këto ishin dhe fjalët e fundit.

I kishte lënë me shkrim emrin dhe mbiemrin e vajzës, vagonin dhe kabinën e trenit me të cilin udhëtonte si dhe orën e mbërritjes. Ai shkoi atje bashkë me Amalinë. Vajzën e takuan tek platforma e stacionit të trenit, mbasditë vonë, kur drita e ditës po zvenitej dhe fenerët e stacionit po ndizeshin, kur gati të gjithë pasagjerët kishin zbritur. Ishte vetëm fillikat dhe me sytë e mbushur me lot.

- Ju jeni Adelina Kemp Parker?
- Po, unë jam.
- Matildë, po si ishte? Bionde, sybardhë? Flokëkuqe? Dukej si e huaj?
- Jo, jo, dukej tamam si nga anët tona, nga Andalusia. Sytë i kishte jeshil dhe flokët sterr të zinj. Por, ajo që e dallonte ishte theksi i saj i kulluar britanik.
- Po njerëzit, çfarë thanë kur e panë?
- Nuk thanë ndonjë gjë ngaqë në atë kohë në fshat erdhën dhe ca refugjatë dhe që të gjithë përpiqeshin t'i prisnin sa më mirë duke u siguruar strehim, ushqim, veshmbathje, me një llaf, siç bëhet në raste të tilla.
- Por, ajo nuk kishte nevojë për gjëra të tilla, apo jo?
- Sigurisht që jo. Njerëzit e tu lanë mendtë pas saj. Me thënë të vërtetën, e meritonte.
- E përse?

- Sepse ishte një vajzë shumë e dashur. Nuk di si të ta them. Ishte disi e turpshme dhe misterioze, por ama të bënte për vete. E kishte në gjak. Me thënë të drejtën, asnjëri nuk dyshoi për të, dhe prandaj kur erdhi policia të gjithë menduam se bëhej fjalë për ndonjë ngatërresë.

Silvia vështroi nga dritarja. Xhamat ishin të veshur e nga jashtë nuk dallohej gjë. Ora shënonte një e pesë dhe Adriani akoma nuk po dukej. Koka-kola dalëngadalë po shndërrohej në akuarelë gjithnjë e më e çelët. Ishte e çuditshme, e njëjta shprehje, “një ngatërresë” ndeshej në disa letra. Njëren madje e kishte në çantë dhe teksa nxirrte zarfin, aroma e pluhurit dhe e livandos i rikujtuan ato orët e vona që kishte kaluar duke i lexuar.

- Ju jeni Silvia?

Ngriti kokën teksa instiktivisht mbante në dorë letrën.

- Po, unë jam. Adriani?

Ishte po ai burrë i gjatë, i plogët në lëvizje, me një shall me viza, me pardesy të bardhë dhe një tufë thinjash pas veshëve. Panë njëri-tjetrin me bisht të syrit, si ata që nuk e vënë re teksa putheshin në të dyja faqet. Më pas u ulën ballë për ballë.

- Si po ia kalon?
- Mirë, faleminderit.
- Ke shumë kohë që pret?
- Jo, sapo erdha. Pak minuta kam që erdha.

Kishte të njëjtët sy si te fotografia, të njëjtin vështrim depërtues, të rrethuar nga mijëra rrudhje që formohen nga e qeshura. Ishte njëlloj, por më i plakur.

- Kisha shumë dëshirë të të njihja.

Të dy vunë buzën në gaz. Ishte si një pakt cinizmi i pranuar nga të dyja palët. Kishin jetuar në Madrid për më shumë se njëzet e pesë vjet dhe asnjëherë më parë nuk kishin shfaqur interes për t’u njohur dhe tani, sikur të ishte gjëja më e zakonitë, po takoheshin në një lokal.

- Vërtetë?
- Vërtetë, sepse as vetë nuk e di, por Alusema për mua do të thotë shumë. Dhe përpos kësaj, fakti që do të njoh se kush e ka fajin që të kem mbetur pa librat e... sikur më ndillte.

Qeshte. Dukej sikur nuk merrte asgjë seriozisht. Kishte veshur një bluzë me kuadrate gri e një pulovër leshi ngjyrë lejla.

Po afrohej kamarieri.

- Ç' dëshironi të merrni?
- Një birrë. Atëherë, thuamë, me se merresh? Ku punon?
- Në një firmë reklamash. Po ju?

Adriani qeshi.

- Nuk mendon se i kam aq vite mbi supe sa të kem dalë në pension?
- Po po, por asnjëherë nuk i dihet.
- E vërteta është se nuk kam dalë krejt fare në pension. Shkruaj.
- Ku?
- Jam bashkëpunëtor i një gazetë. Bëj kritika teatrale. Kam shumë vite që merrem me këtë punë. Më pëlqen teatri i hershëm, si ngahera.
- E di.
- Ah, vërtetë?
- Vërtetë, por...Në fakt, për këtë gjë doja të të flisja. Gjeta një letër në njërin nga librat dhe...

Futi dorën në çantë dhe nxori një zarf. Bëhej fjalë vetëm për një letër, atë që kishte gjetur të mbyllur, të vetmen letër të shkruar nga Adriani. Në zarf, me gërma të mëdha ishte shkruar me bukurshkrim "Tereza". Vetëm kaq, pa adresë e pa ndonjë zbulim tjetër. Një shkëlqim përshkoi sytë e Adrianit teksa merrte letrën. "Pa shiko, pa shiko", thoshte ai në mënyrë të përsëritur dhe lexoi disa herë ato pak gërma që ishin shkruar mbi zarf. E grisi nga njëra anë dhe nxori letrën. Dukej qartë që damarët e fytyrës po e tradhëtonin. Liroi pak shallin. Pasi e lexoi, ngriti kokën, që i dridhej paksa.

- Po njësoj dhe unë, njësoj fare! Një mikeshë ime, Karmeni, që tashmë ka vdekur, bile ka qënë dhe shkrimtare, më thoshte se nuk i kishte ndërruar shkrimi, qëkur ishte nxënëse shkolle dhe se sa herë lexonte ndonjë nga letrat e saja, të viteve të rinisë, emocionohet. Deri më tani nuk e kisha provuar vetë, por qenkërka e vërtetë. Pas shumë ndeshtrashave të jetës, vazhdoj të jem po i njëjti.

Lëshoi një buzëqeshje shpotitëse dhe i zgjati letrën.

- Ke dëshirë ta lexosh?

Donte të thoshte që jo. Donte të dukej e edukuar por ndjehej aq fort e lidhur me Terezën sa edhe vetë Adriani, dhe kështu nuk ngurroi aspak:

Madrid, 15 janar 1939

E dashur Tereza:

Bie shi.

Gjëja që kam më tepër zët kur bie shi është të më lagen këmbët. Më fryhen shumë e më bëhen toptha-toptha.

Uji është brisk i ftohtë. Përdridhet si një gjarpër rreth çdo gishti dhe vetëm atëherë fillon e i ndjen të gjithë, një e nga një. Dridhen. Janë tamam si tastet e një pianoje, që ftohet pasi ajroset salloni.

Kur bredh rrugëve për një kohë të gjatë, të dridhurat bëhen kaq të forta, saqë tastet hidhen përpjetë dhe çakordohen, ndërkohë që dhe këmbët të vijnë erë.

Uji është brisk i ftohtë. Të ngjitet në harkun e këmbës dhe të ther në shpirt si një violinë, që qan. Atëherë mendon se vuan nga një reumatizëm i parakohshëm dhe pendohesh që nuk e ke marrë çadrën me vete.

Uji është brisk i ftohtë dhe vazhdon të të përvidhet derisa të të shkaktojë kërcëllitjen e dhëmbëve dhe përdredhjen e zhdredhjen e flokëve të tu si kordat e një kitare.

Bie shi dhe kur bie shi e dal pa çadër më kaplon një dhimbje e tmerrshme koke, e njëjta gjë më ndodh edhe gjatë provave, kur akordojnë përnjëherësh të gjithë instrumentat muzikorë. Shpresoj të të shoh së shpejti, pasi shiu të ketë pushuar.

Adriani.

Sa burrë enigmatik! Silvia e vështroi me kërshtëri. Adriani mbante birrën në njërin dorë, ndërsa me tjetrën i bënte me shënjë një kamarieri. Një cigare i kishte rënë në gotën e birrës e vërtitej sikur bishti i një lugë të bardhë aty brenda

- Tereza ishte një dashuri e kohës së rinisë. Ajo nuk ndodhej në Madrid dhe unë i dërgoja letra që këtej. I tregoja budallallëqe, asnjëherë ndonjë gjë serioze, sepse asokohe letrat censuroheshin. Besoj se kaq gjë e di, apo jo? Kjo është letra e fundit që i shkrova. Mendoja t'ia jepja dorazi, por kur mbërrita unë, qe tepër vonë.

Kamarieri solli një birrë tjetër.

- Të bënte për vete, por lufta e vuri poshtë dhe kështu që na la. Unë kisha një mik që ishte oficer i ushtrisë republikane. Quhej Rafa. Një ditë i tregova për punën e Terezës dhe më tha që të merresha me ca miq të tij. Unë as që dyshoja që ai të ishte i mpleksur në çështje të rrezikshme, pasi jeta ishte aq e ndërlikuar asokohe në Madrid, saqë ishte tejet e vështirë të imagjinoje se mund të ekzistonte diçka edhe më e rrezikshme sesa vetë mbijetesa. Zakonisht Rafa bënte udhëtime të gjata me tren dhe, duke përfutur nga fakti që dilte me milicë që kërkonin të dëfreheshin, hapte valixhet e udhëtarëve dhe rrëmonte nëpër gjërat e tyre.

Një ditë, në një nga udhëtimet e tij nga Madridi për në San Sebastian, gjeti në valixhen e dy argjentinaseve disa dokumente të ambasadës argjentinase, që mund të ishin shumë kompromentuese për Anglinë. Atëherë u lidh me zëvendëskonsullin e Anglisë të atij qyteti dhe u përfshi në një rrjet të koklavitur spiunazhi dhe kundërspiunazhi ndërkombëtar. Mua personalisht nuk më tha asgjë, por u zhyt deri në grykë. I duhej një person kontakti në jug, që t'u siguronte informacione mbi operacionet ushtarake që do të ndërmerreshin dhe mendoi se Tereza ishte e përshtatshme për atë punë. Ishte pasionante dhe përllogaritëse njëkohësisht. I duhej të dilte me të rinjtë që t'u nxirrte informacione ushtarëve dhe më pas të lidhej me një radiomarrës amator të pasionuar, që rrinte në Arasena dhe, meqë ajo ishte aktore, këtë punë do ta bënte më së miri. Rafaili, nga gjithë ç' thashë nuk më tha as gjysëm fjale. Unë thjesht mendova se po i jepja një dorë. Më tha që t'i kërkoja një familje ku mund të rrinte. Në fillim mendova se ishte e pamundur. I kisha shkëputur lidhjet me prindërit e mi që prej shumë vitesh dhe as ata e askush tjetër nuk do të pranonin një shoqe timen në shtëpinë e tyre. Më pas më erdhi ndërmend prefekti i Huelvës, që ishte republikan dhe mik i ngushtë i tim eti. U lidha me të. E gënjeva. I sajova një histori fatkeqe dhe kështu ai më dha fjalën se do të kujdesej për të, pa e ditur se në ç' meselera po futej.

- Po si ishte Tereza? Ç' pamje kishte? Si vishej?
- Nuk i pëlqente aspak të vishej mirë. I urrente fundet dhe takat e larta dhe gjatë kohës që jetoi në Madrid vishej si ushtarë e frontit, me pantallona, bluzë dhe çizme. Mua më pëlqente shumë kur e shihja ashtu, me flokët e lëshuar e me mëngë të përveshura. Por, zakonisht vishte rroba të çuditshme, sajohej me gjithfarë gjërash. Ditën që u largua nga Madridi u vesh si një zonjushë, pasi duhej të dukej si vajzë prej një familje angleze. Nuk më bëri përshtypje të veçantë, pasi m'u duk si një ditë e zakonshme në skenë. U përshëndet me ne në anglisht, me një theks aq të kulluar, saqë fare lehtë mund ta merrnin për angleze, sepse kishte vesh të mirë dhe, kur ra boria e treni filloi të largohej unë mbeta aty në vend sikur prisja të dëgjoja duartrokitje, që kurrë nuk u dëgjuan, pasi aty nuk pritej të ulej perdja e skenës. Atëherë e kuptova unë se ajo e kishte seriozisht.

Zonjusha Adelina kishte një biçikletë. Ah moj bijë! Nuk e merr dot me mend sa shumë u habitën zotëria dhe zonja Amalia tek e panë të zbriste nga treni me atë biçikletë! Por sigurisht, ajo ishte e huaj dhe kishte zakone të tjera. Dy ditët e para e la biçikletën në dhomën e Adrianit. Ditën

e tretë erdhi në kuzhinë e më pyeti nëse do të binte shumë në sy në fshat po qe se dilte vetëm për shëtitje. Unë i thashë që nuk ishte diçka shumë e zakonitë, por megjithatë ajo mund të bënte si ta mendonte më mirë e kështu atë mbasdite bëri një xhiro me biçikletë andej nga kisha dhe shumë shpejt i mësoi të gjitha rrugët e gjithë fshatrave përreth.

- Po njerëzit ç'mendonin?

Asgjë, ja siç të thashë, të gjithëve na dukej paksa e çuditshme, por meqë ishte e huaj dhe jashtë çoku bëjnë gjëra të tilla...Në fund u mësuam me shëtitjet e saja, saqë dhe ato gratë e organizatës së Falangës filluan t'i kërkonin dhe ndere.

- Me ç'dukej e me ç'më tregoi Amalia, zonjat e fshatit duhet të shkonin e të vizitonin mensat për fëmijë në fshatrat fqinjë. Meqë Tereza kishte biçikletë dhe shëtiste nëpër ato fshatra filluan t'ia jepnin asaj porosinë. Ndonjëherë i jepnin ushqime, herë të tjera para, që kishin mbledhur, por në shumicën e rasteve i jepnin lodra për fëmijë. E kështu Tereza i bëri për vete të gjitha gratë e fshatit.
- Zonjusha Adelina, aq e hollë sa ishte, dinte të imitonte zëra nga më të ndryshmit, madje dhe zërat e burrave. Kështu që, një ditë në mensën e Alusemës vendosi të bënte një shfaqje me kukulla dhe pati aq shumë sukses me fëmijët, saqë i kërkuan ta bëntë përsëri. Fama e saj u përhap aq shumë, saqë ajo organizoi edhe disa shfaqje të vogla gjatë mbrëmjeve të ushtarëve. O perëndi! Arriti madje të këndonte e të kërcente për ta e në mos më shumë. Kishte lindur për këtë punë!
- Tereza pati aftësinë të përshtatej aq mirë në jetën e fshatit, saqë, brenda një kohe shumë të shkurtër, arriti të njihete të gjithë ushtarakët e zonës. Netët, nën afshin e alkoolit dhe të atmosferës së fitores, që mbretëronte në mbrëmje të tilla, ishin shumë të përshtatshme për të besuar ndonjë informacion sekret. Kështu ndodhi që ajo filloi të vilte informacione interesante.
- Zonjat nga Niebla, një fshat afër Alusemës, i kërkuan që të jepte shfaqje me kukulla çdo të martë dhe Tereza pranoi. Merrte biçikletën dhe para se të nisej vinte në kuzhinë për t'u përshëndetur me mua. Më donte shumë. Me të vërtetë, që më donte! Kënaqesha kur e shihja me biçikletën, dhe sa mirë që ia kishte marrë dorën, sepse nganjëherë e shihja, ashtu të veshur si zakonisht me aq elegancë, të merrej me gomat para se të dilte, t'i pastronte dhe disa herë madje e kam parë edhe t'i ndërronte. Ja ku po të them: nuk i lëvizte as qimja, a pa pa pa!
- Kishim një person që na shërbente si kontakt mes Nieblës dhe Alusemës. Ai, përveçse dëgjonte radion, punonte në një bankë dhe kishte akses te të gjitha llogaritë e rrjedhshme. Çdo të martë Tereza kthehej në shtëpi e ngarkuar me letra.
- Po kujt ia dërgonte?

- Shumë prej tyre mi dërgonte mua. Shokët e mi hamendësonin se ishin letra dashurie, ndaj askujt nuk i dukej e çuditshme. Unë më pas ia dërgoja informacionin direkt oficerit.
- Po ti i lexoje letrat?
- Po, patjetër. I hapja e më pas e përcillja informacionin me gojë. Avantazhi im ishte se askush nuk dyshonte tek unë: gjithnjë isha i zhytur në gjërat e teatrit dhe nuk mbahesha për ndonjë republikan të thekur.
- Të shkroi ndonjë letër dashurie Tereza?
- Asnjë. Letra e fundit ishte më personalja. Ishte një letër lamtumire.

Adriani ndejti disa minuta i kredhur në heshtje, me kokën të ulur. Buza i dridhej lehtë.

- Kur Tereza u largua, kuptova se kisha gënjyer veten time. Ajo ishte e dashuruar pas ca idesh, ndërsa unë isha i dashuruar pas saj. Ajo lumturohej kur merrej me punët e Republikës, ndërsa unë lumturohesha kur bëja këtë gjë për të. Na ndante një hendek i tërë.
- Po ty, nuk të interesonte politika?
- Patjetër, që më interesonte, por jo aq shumë sa asaj. Tereza ishte kryekëput idealiste, ndërsa unë nuk ushqaja të njëjtat ambicie si ajo.
- Zonjusha Adelina ishte, si të ta them, disi ëndërrimtare. Asnjëherë nuk e pashë të përgatiste skenarin për ndonjë nga shfaqjet me kukulla. Ajo improvizonte gjithçka. Adriani nuk arriti ta njihte. Gjynah se do të ishin marrë vesh bashkë! Kur ai mbërriti në fshat, atë e kishin marrë tashmë.
- Po, kush e mori dhe pse?
- Të them të drejtën nuk e di. Atë ditë në mbrëmje zonjusha Adelina nuk ishte kthyer në shtëpi dhe zotëria shkoi te zyrat e Gardës Civile për të raportuar. Duhet t'i kenë thënë diçka shumë të hidhur, pasi zotëria u kthye shumë i zbehtë, por nuk na dha asnjë shpjegim. Pas asaj nate, ajo nuk u kthye më kurrë.

Silvia i zgjati një cigare Adrianit.

- Një nga ditët, tek po kthehej me biçikletë, Terezës iu shpua goma. Gjithnjë mbante një pompë me vete dhe ndaloi që ta frynte por pati fatin e keq, që në atë moment e panë nja dy policë të Gardës Civile. Ata me shumë njerzillëk, iu afruan për ta ndihmuar. Ajo u bë shumë nervoze dhe nuk pranoi që ta ndihmonin dhe i hipi biçikletës me gomën thuaj përtokë për

t'u larguar. Por nuk mundi dot. Policët u përpoqën të frynin gomën, por kur panë që vrime ishte aq e madhe saqë nuk mund të ndreqej u treguan të gatshëm ta çonin me makinë deri në gomisterinë më të afërt dhe, teksa po ia thonin këtë, hoqën gomën. Përnjëherë ranë shumë letra përtokë. Tereza u pre në fytyrë. Ai ishte vendi i fshehtë ku Tereza mbante letrat, raportet dhe shpeshherë edhe paratë. U përpoq të shtirej duke thënë që ishin letra personale por policët kishin parë mjaftueshëm. Atë natë e kaloi në kazermë.

- Kur e morën Adelinen, gjuhët e liga thonin se ajo ishte mpleksur me një organizatë kontrabandiste. Kjo është një gjë e zakonshme në Huelva, sepse ka port dhe jemi afër Portugalisë, por më pas thanë se e kishin çuar në Angli për ta gjykuar. Puna është se nuk u mor më vesh asgjë për të. Gjynah, moj bijë! Qe për të ardhur keq! Dukej njeri kaq i mirë. Unë, për vete, e fala, pasi siç ishte ajo, e ve dhe e vetme, larg njerëzve të saj, çdokush do të kishte rënë pre e mashtruesve të pashpirt, por nuk e di, moj bijë, nuk e di në do ta falnin gjykatësit.
- Dhe e gjykuan?
- Që të nesërmen, ata të kazermës biseduan me shtabin dhe e bënë lidhjen direkt me shumë gjëra të tjera. Për fatin e keq të Terezës, sapo ishin gjetur disa dokumenta në valixhen e konsullit anglez në San Sebastian. Ishin anëtarë të së njëjtës organizatë. Mesa duket, kur automjeti i zëvendëskonsullit britanik mbërriti në urën ndërkombëtare, autoritet vendore regjistruan makinën dhe më vonë, në prani të një noteri, hapën valixhen. Për shkak të disa anomalive kishin më shumë se një muaj që po mbikëqyrnin dhe shërbimi i kundraspiunazhit e dinte që transferoheshin dokumente që kishin të bënin me një ofensivë ushtarake dhe me evazion kapitalesh. Gjithë ky skandal u përcoll në heshtje, sepse lufta ishte duke mbaruar dhe nuk u interesonte të ndiznin gjakrat e shuar, dhe, për këtë arsye, gazetatat pothuaj nuk u morën fare me këtë çështje.
- Dhe çfarë i ndodhi?
- E gjykuan dhe e dënuan me vdekje.
- E vranë?
- Po po, e vranë.
- Ku?
- Po aty, në Alusema. Unë mbërrita të nesërmen dhe pyeta në kazermë për zonjushën Adelina. Im atë kishte vdekur para një muaji dhe ata të familjes time nuk dinin të më thonin gjë për të. Më çuan në shkollën fillore dhe aty, në një klasë, që e kishin transformuar në qeli, gjeta fustanin e saj gri, këpucët e saja, kapelen dhe çadrën e saj të diellit të mbledhura në një deng. Nuk doja ta merrja. Dola prej andej me vrap; zbrita në oborr; kërkova murin

e pushkatimeve dhe aty gjendej, e hedhur përtokë, si një skelet, ajo çka kish mbetur nga biçikleta e saj. Bëra disa fotografi dhe u largova.

Silvia uli sytë. Kishte parë në shikimin e të moshuarit dhimbjen e një djali të ri, të dashuruar pas një ëndrre dhe, në bebëzat e tij, kishte parë imazhin e një gruaje me shpirt të trazuar, të vetmuar, të braktisur në një zgëq të humbur, me një fustan me rripa e tërë pluhur, tek djersinte e rrinte duke pritur, me flokët lëshuar dhe vështrimin e trembur.

- Të pëlqyen letrat?

Silvia u bë flakë. Ai e vështronte me një buzëqeshje tepër të çiltër si për t'i hedhur si syve.

- Më pëlqyen.

- I ke lexuar që të gjitha?

- Po. Përveç kësaj që hape ti, të gjitha i kam lexuar.

Ra heshtja. Donte ta pyeste përse i kishte ruajtur ato letra; ç'kuptim kishte të ruante letra zyrtare për gjysëm shekulli; si ishte e mundur që kurrë nuk e zbuluan që edhe ai ishte bashkëpunëtor; ç'u bë me atë shokun e tij oficer; por heshti. Adriani ndezi një cigare tjetër.

- Ishin vite të vështira, besomë, ndonëse jo më pak të vështira se këto që po jetojmë tani. Ditët e fundit para se të mbërrinin forcat frankiste në Madrid, shkrova një artikull në gazetë. Në të vërtetë e shkruajtëm të gjithë ne, që kishim mbetur nga "Aleanca e Intelektualëve". Thonim se me eksperiencën që kishim fituar përgjatë këtyre tre viteve, do të vazhdonim të luftonim të shkëputur nga qeveria e re, dhe do të përpiqeshim që të krijonim organin më të rëndësishëm të opinionit publik në vend. Dhe ia dolëm. Nuk e di se çfarë na kushtoi më shumë mund, puna e atyre tre viteve apo puna e mëvonshme?

- Nuk ndejte të jetoje në Alusema?

- Jo. Më thirrën shokët e mi dhe u ktheva në Madrid për të punuar me ta. Ime më dhe ime motër ndejtën me Enrikun. Me atë çka fitonin nga librat e tij, me të shtyrë disi, ia dolën të mbijetonin. Më pas Amalia u martua, por nuk u largua asnjëherë nga fshati.

Kamarieri u afrua. Teksa po merrte gotat i pyeti nëse dëshironin ndonjë gjë tjetër. Adriani pa orën dhe tha se duhej të largohej. Silvia hezitoi. Teksa dilnin nga dera nuk gjeti guximin për t'i thënë se dëshironte të takohej përsëri me të, se ende kishin mbetur shumë gjëra pa u thënë.

- Mirë pra, Silvia. Nuk e di a do të vijë rasti të takohemi ndonjëherë tjetër?

- Të jetë për mua, po, patjetër.

- T'u mbyll goja fare.

- Po pyes veten vallë çfarë do të ndodhte tani nëse do të shpërthente prapë ajo luftë?

- Adriani zuri të qeshë.

- Kurrë më nuk do të ketë një luftë si ajo. Ne luftuam për të arritur një shpërndarje të barabartë të të mirave materiale dhe kulturore. Ju tani e keni çdo gjë gati, mjafton të zgjasni

dorën dhe keni çdo gjë. Ajo ç'ka shkakton luftë është ndarja e të mirave, dhe vallë nuk jetojnë njëloj apo më mirë se ty të tjerët? Këtu gjithçka është ndarë.

- Po, po, por në shumë vende...
- Dëgjo, ajo që ka mbetur për t'u arritur është shumë më e vështirë; nuk preket, nuk gjendet në një hapësirë fizike, nuk ndahet, ndonjëherë kujton se e ke gjetur, por mbetet një ëndërr që kur hap sytë zhduket. Është historia e përrjetshme e dashurisë. Kur isha i ri si ty besoja te dashuria...por është e vështirë për t'u gjetur.
- Ti e gjete pikërisht në luftë?
- Lufta ma dha dhe lufta ma mori. Uroj që ti të mos shkaktosh ndonjë luftë në përpjekje për ta gjetur. Paç fat!

Adriani qeshi përsëri. I vuri dorën në shpatulla dhe e përshëndeti me një të shkelur të syrit.

- Mirupafshim, Silvia!

E pa tek largohej me thinjat e tij të bardha që mplekseshin me retë puplore. Binte një shi i imët dhe ai largohej pa çadër, duke përplasur hera-herës një këmbë me tjetrën. E shihte duke u larguar dhe nuk ishte në gjendje të lëvizte nga vendi. Ai largohej ndërsa ajo qëndronte po aty, e mbushur me pikëpyetje që godisnin si kambana heshtjeje. Çapitej sa andej-këndeje rrugës tatëpjetë, me trupin e tij në dritëhije, pezull në ajër, si një ulërimë e erës.

Nxori përsëri nga çanta letrën e fundit, atë të lamtumirës dhe filloi ta lexojë nga fillimi.

I dashuri im Adrian:

Ti nuk e di, por unë gjithë natën ty të kam menduar. Sa e sa herë më je shfaqur te stacioni i trenit, duke më hapur e duke më mbyllur çadrën e diellit, duke u marrë me xhaketën dhe me valixhen time të dorës. Bëje sikur nuk e kishe mendjen, nuk të interesonte. Të kujtohet? Ty do të të kishte pëlqyer të më bërtisje, të më zbrazje gjithë zemëratën tënde, meqë unë po largohesha, pavarësisht se ti vetë ma rregullove. Përherë zemërmirë dhe veç për të mirën time mendoje. Ti mbase nuk e mban mend, por më the: Terezë, çfarë kërkon moj? Mbetë gjithnjë duke kërkuar, sikur do që t'ia mbathësh prej këtej; çfarë don të ndryshosh? Unë nuk t'u përgjigja, sepse as vetë nuk e dija, por tashmë, pas shumë orësh pa gjumë, e di. Sa e çuditshme është jeta! Tani ëndërroj të kthehem në Madrid për të të kërkuar ty. Do të kthehem dhe do të kërkoj aty ku më parë më zihej fryma e mbytesha. Do të kërkoj zgëqeve të qytetit, me pellgje uji dhe rrëke tërë baltë; do të kërkoj mes currilave të argjendta, çimentos e asfaltit të barrakeve të vjetra. Do të kërkoj zyrave, mes kafesh dhe cigaresh, mes zërash të zverdhitur të njerëzve të rrugës. Do të kap e do të ndal zërat e tyre dhe me to do të stolis vazo shumëngjyrëshe. Do të kërkoj. Po, po, do të kërkoj ndër gjuhët e bronxit dikë, që të më thotë se për çfarë ia vlen jeta, për çfarë?! Nëse ti e di, aman thuama. Nuk e di, o Adrian. Nuk di nëse ti e di; nuk di si ta them, po atë që po kërkoja e kisha gjetur te ti pa e ditur as vetë.

Kanë kaluar dy vjet dhe një gjë e di mirë, që ti më mban mend sikur të ishte dje. Tashmë, nuk jam më ajo për të cilën ti thurje ëndrra. Sot nuk e di as vetë se kush jam, nesër nuk do të jem asgjë. Nesër...më pret muri i pushkatimit. Nuk do ta lëshoj veten. Jo! Nuk do ta lëshoj. Kur ata të ngrejnë mjekrën dhe t'u mjegëllohet shikimi nga tehu i çeliktë i bajonetave, përpara se të tërheqin këmbëzën, unë do t'u përvidhem. Do të rrokem me thonj pas tullave të murit, do të përpiqem të fluturoj; ndoshta arrij të plandosem midis kufomave përpara se ata të ma shkrepin mu në lule të ballit...ndoshta. Por, nëse nuk ndodh kështu, nëse më shkrihen krahët e nuk arrij të fluturoj, siç dhe më thoje ti shpeshherë, nëse më pret ndonjë botë ndryshe nga ajo ç'ka unë imagjinoj, të jam mirënjohëse ty, pasi ti më ndihmove të besoj në dashuri.

Prej së largu figura e tkurrur e Adrianit, tamam si një pikë e bardhë mbi peizazhin e turbullt të qytetit nën shiun e imët, shkrihej njësh me imazhin e ravijëzuar të një fshati të bardhë tutje në horizont. Nja dy burra të mbështetur në një kambanore, thyenin errësirën e saporënë të natës me mijëra yje, me tytat e pushkëve të tyre. Muri i pushkatimit ishte ngjyer me të kuqe. Pas shpinës së tij hëna rridhte gjak.

